

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

КОНДРАТЕНКО С. В.

**ОРГАНІЗАЦІЯ КОРЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ З ПРОСТОРОВОГО
ОРІЄНТУВАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ДЛЯ ДІТЕЙ З
ГЛИБОКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ**

Методичні рекомендації

Київ – 2017

УДК: 372.36:376.352

*Схвалено комісією із спеціальної педагогіки Науково-методичної ради
з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(протокол №5 від 14 грудня 2017 року)*

Кондатенко С.В.

Організація корекційних занять з просторового орієнтування в початковій школі для дітей з глибокими порушеннями зору: методичні рекомендації / С.В.Кондратенко. – К., 2017. – 80 с.

Рецензенти:

Серпутько Г.П. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Антонюк К.В. – директор Київської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату №5 для сліпих дітей.

Методичні рекомендації присвячено формуванню у дітей молодшого шкільного віку з глибокими порушеннями зору навичок просторового орієнтування: вивчено практичний досвід та здійснено аналіз засобів та прийомів формування навичок просторового орієнтування, висвітлено питання організації навчання просторовому орієнтуванню учнів з глибокими порушеннями зору. В додатках наведені рекомендації щодо обладнання кабінету орієнтування в просторі для незрячих та слабозорих дітей, тести-завдання, тематичний план з просторового орієнтування та корекційна програма з просторового орієнтування для дітей з глибокими порушеннями зору для підготовчого – 4-го класів.

Методичні рекомендації адресовано керівникам спеціальних закладів, вчителям-дефектологам, вихователям, студентам дефектологічних факультетів, батькам в роботі з дітьми молодшого шкільного віку з глибокими порушеннями зору з метою забезпечення ефективності формування у них просторових уявлень на навичок просторового орієнтування.

© С.В.Кондратенко 2017

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Теоретичний аналіз проблеми формування просторового орієнтування у дітей в нормі та з порушеннями зору.....	6
1.1. Проблема просторового орієнтування у психолого-педагогічних наукових джерелах.....	6
1.2. Особливості просторового орієнтування дітей молодшого шкільного віку з глибокими порушеннями зору: основні завдання корекційних завдань з просторового орієнтування.....	9
Розділ 2. Просторове орієнтування дітей з глибокими порушеннями зору: корекційно-розвиткова робота.....	14
2.1. Організація корекційних занять з просторового орієнтування у дітей з глибокими порушеннями зору.....	14
2.2. Ігри та вправи.....	42
2.3. Рекомендації щодо обладнання кабінету орієнтування в просторі для незрячих та слабозорих дітей.....	49
Список використаної літератури.....	51
Додатки.....	51

ВСТУП

Особливості психофізичного розвитку незрячих дітей та дітей зі зниженим зором вимагають специфічної організації змісту освіти, методів і прийомів їхнього навчання і виховання. Спеціально організоване навчання сприяє формуванню життєвих компетенцій у дітей з вадами зору.

Тому навчальним планом спеціальної загальної школи для дітей із вадами зору передбачено блок корекційно-розвивальних занять, однією із складових якого є орієнтування у просторі.

Методичні рекомендації містять комплексну систему навчання спеціальних умінь і навичок, цілеспрямовану на формування у незрячих молодших школярів компенсаторних способів діяльності одночасно з корекцією первинних і вторинних відхилень розвитку для забезпечення оптимальної інтеграції у сучасні умови життєдіяльності.

Важкі порушення сенсорної сфери у незрячих дітей та дітей зі зніженим зором впливають на їх розвиток, вносять своєрідність у процес навчання та життєдіяльності. Характерний для незрячих і слабозорих дітей вербалізм уявлень призводить до формального заучування та викладу знань, набутих з комунікативного оточення та інформаційних джерел. Нечіткість, уповільненість, вузькість сприйняття обумовлюють труднощі впізнавання, розрізнення предметів і явищ довкілля, їх форм, характерних зовнішніх ознак тощо. Недорозвиненість тактильних відчуттів, загальної й дрібної моторики спричиняє неточність координованих рухів, уповільнення виконання дій, труднощі в орієнтуванні.

Сучасний склад дітей спеціальних шкіл незрячих та дітей зі зниженим зором неоднорідний і різниться за ступенем порушення зору, рівнем фізичного та інтелектуального розвитку, умовами дошкільного виховання. У зв'язку з цим навчання спеціальних умінь та навичок можливе лише за наявності індивідуального підходу до кожної незрячої дитини з урахуванням характеру її дефекту, особливостей особистості та набутого досвіду життя.

Основними завданнями корекційних занять є наступні:

- розвиток готовності збережених аналізаторів до сприйняття ознак та властивостей оточуючого світу;
- формування уявлень про предмети, які наповнюють оточуючий простір;
- орієнтування у замкненому та вільному просторі;
- розвиток емоційно-вольової сфери та комунікативних навичок;
- накопичення необхідного досвіду самостійної життєдіяльності.

Корекційно-розвивальна спрямованість базується, з одного боку, на врахуванні цих складових на основі загальноосвітніх предметів початкової школи; з іншого – є суто специфічним, притаманним лише незрячим дітям. Передбачено розвиток індивідуальних можливостей учня – від орієнтації на власному тілі, через засвоєння дрібної моторики, геометричних форм, уявлень про простір класу та інших приміщень загального користування до локомоцій (пересування) у великому замкненому просторі; від початкових рухів і дій під керівництвом вчителя до максимальної самостійності при пересуванні у відкритому просторі, пізнавальної діяльності в цілому.

З метою підтримання у незрячих дітей інтересу до навчання, заняття слід проводити в ігровій формі, використовуючи при цьому посібники, іграшки та дидактичні ігри, натуральні об'єкти доступні для сприйняття незрячих.

Особлива роль відводиться вправам, які сприяють розвитку у дітей з вадами зору просторових уявлень, розширенню знань про предмети та явища довкілля, вправам з практичним змістом.

Значне місце займають екскурсії, практичні заняття, дидактичні ігри з використанням інтерактивних технологій. Оволодіння спеціальними вміннями та навичками полегшує соціально-психологічну адаптацію дітей з вадами зору до сучасних умов життя.

Розділ I

Теоретичний аналіз проблеми формування навичок просторового орієнтування у дітей в нормі та з порушеннями зору

1.1. Проблема просторового орієнтування у психолого-педагогічних наукових джерелах.

Проблема орієнтування в просторі й формування правильних просторових уявлень і понять є однією з актуальних в області психології, педагогіки й методики, оскільки орієнтування в просторі лежить в основі пізнавальної діяльності людини.

Орієнтування в просторі – одна з актуальних і складних проблем, що входять у сферу соціальної адаптації дітей з порушенням зору. Порушення зору, що виникає в ранньому віці, негативно впливає на процес формування просторової орієнтації у дітей. У дітей з порушеннями зору дуже утруднене сприйняття навколишнього світу, що має велике значення в загальному розвитку й навчанні даної категорії дітей. Тому роботу над орієнтуванням у просторі потрібно починати з дитиною якомога раніше, з дошкільного віку. [1]

Не маючи навичок орієнтування в просторі, порушується нормальний повноцінний зв'язок між незрячими дітьми і середовищем. Останнє, може виразитися у своєрідності прояву емоційних адаптаційно-поведінкових реакцій, відносин, пізнавальної та рухової діяльності. Незадоволена потреба в пізнанні негативно впливає на фізичний стан таких дітей. Вони часто втрачають інтерес до подій, самовдосконалення, стають байдужими до подій, виявляють рухову пасивність.

Теоретичний аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної літератури з означеної проблеми дав змогу з'ясувати, що орієнтування в просторі являє собою складну пізнавальну діяльність, у якій беруть участь такі психічні функції, як сприйняття, мислення, пам'ять. Просторове орієнтування здійснюється на основі безпосереднього сприйняття простору й словесного

позначення просторових категорій (місця розташування, віддаленості, просторових відносин між предметами).

Проблема формування просторового орієнтування й просторових уявлень порушена в багатьох педагогічних і психологічних дослідженнях. Науковцями з'ясовано низку питань щодо особливостей формування просторових уявлень у дітей з нормою (Б.Г.Ананьев, В.Є.Башурова, М.В.Вовчик-Блакитна, О.І.Галкіна, Б.Ф.Ломов, А.Г.Литвак, Г.О.Люблінська, О.Ф.Рибалко, Т.А.Муссейібова, С.І.Шаблін, Ф.М.Шемякін, І.С.Якиманська та ін.). Це одна з найбільш складних й актуальних наукових проблем, оскільки здатність до орієнтування в просторі є універсальним за своїм характером властивістю психіки, що грає важливу роль у процесах біологічної й соціальної взаємодії людини з навколишнім світом.

Психологічний аналіз (Л.І.Солнцева, В.А.Кручинін, В.О.Феоктістова) особливостей орієнтування сліпих дітей показав, що формування вільної орієнтації і мобільності вимагає спеціальної роботи, що включає створення психологічної готовності до самостійної орієнтовної діяльності. Вона охоплює такі моменти, як розширення знань і уявлень про навколишній світ, властивості та якості об'єктів, в яких дітям доводиться орієнтуватися і рухатися: вміння виділяти і сприймати різні властивості об'єктів як орієнтування, тобто розвиток пізнавальної діяльності з акцентом на виділення орієнтування, які сприймаються як збереженими, так і порушеними аналізаторами. Обсяг пам'яті і рухливості мнемічних процесів, вміння розподіляти і перемикаати увагу також мають велике значення в процесі орієнтування в просторі. [2, 5]

Проблема формування просторових уявлень та навичок просторового орієнтування розглядалася в багатьох педагогічних і психологічних дослідженнях (Б.Ананьев, О.Галкіна, А.Люблінська, Т.Мусейібова, Ж.Піаже, Н.Шемякін, І.Якіманская та ін.). Вона є однією з найбільш складних й актуальних наукових проблем, оскільки здатність до орієнтування

в просторі є універсальною за своїм характером властивістю психіки, що відіграє важливу роль у процесах біологічної й соціальної взаємодії людини з навколишнім світом.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях підкреслюється значний вплив просторових сприймань, уявлень та уміння орієнтуватися в просторі на розвиток пізнавальної діяльності дитини і вдосконалення її сенсорних, інтелектуальних, творчих здібностей. Формування у дитини просторових уявлень підвищує результативність і якість її діяльності (продуктивно-творчої, пізнавальної, трудової). Особливо велике значення формування просторових уявлень набуває у процесі підготовки дітей до навчання в школі.

Розвиток навичок орієнтування в просторі відбувається протягом усього дошкільного та молодшого шкільного віку. Вже в ранньому дитинстві відбувається опанування вмінням враховувати просторове розташування предметів у власній діяльності. Однак дитина ще не відокремлює напрямів простору й просторових відношень між предметами від самих предметів. Формування уявлень про предмети та їхні властивості відбувається раніше, ніж уявлень про простір, і слугує їхньою основою.

Пізнавання навколишнього світу складний процес, і починається він з безпосереднього або опосередкованого почуттєвого пізнання. Тут дуже важливим є досвід пізнання дитиною просторових відносин в предметному оточенні. Адже основною умовою орієнтування в просторі є активне пересування в ньому.

Просторові уявлення і сприймання – ємні поняття, що відображають багатогранність просторових характеристик об'єктивного світу. Форма, об'єм, розмір об'єктів (довжина, ширина, висота), їх розташування в просторі, просторові відносини і відстані між предметами, напрями в просторі є різними категоріями.

Просторове орієнтування невід'ємно супроводжує рухову активність людини й тому тісно пов'язується із загальним розвитком моторики (постановка мети й вибір маршруту руху (напрямок); збереження напрямку руху й досягнення мети).

Дослідниками доведено, що в тій чи іншій мірі просторово-розпізнавальні функції властиві всім органам відчуттів, а сприймання простору базується на тісній взаємодії зорового, дотикового, рухового та кінестетичного аналізаторів. За твердженням Б. Ананьєва, кожне відчуття будь-якої якості, інтенсивності й тривалості характеризується певним просторовим компонентом, що підкреслює зв'язок просторового орієнтування з усією пізнавальною діяльністю людини. [1]

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити наступні висновки: Просторове орієнтування необхідне в процесі цілеспрямованого педагогічного керівництва. Основною умовою просторового орієнтування є активне пересування в ньому. «Просторове орієнтування» вважається складною проблемою, оскільки психологами і педагогами визначені особливості і зміст цього питання, але немає чіткого уявлення про технологію.

1.2. Особливості просторового орієнтування дітей молодшого шкільного віку з глибокими порушеннями зору: основні завдання корекційних завдань з просторового орієнтування.

Особливості просторового орієнтування дітей молодшого шкільного віку з глибокими порушеннями зору, зокрема, дітей з косоокістю та амбліопією, розглядалися О.І.Галкіною, В.А.Кручініним, Г.О.Люблінською, М.Н.Наумовим, Є.О.Незнамовою, Л.І.Плаксіною, Є.Н.Подколзіною, Л.В.Рудаковою, В.С.Сверловим, Л.І.Солнцевої, В.Н.Чулковим та ін.

Діти молодшого шкільного віку з глибокими порушеннями зору характеризуються своєрідністю психофізичного розвитку, що проявляється в недостатній руховій активності, складностях формування рухової сфери. У

свою чергу, це викликає в дітей труднощі просторового орієнтування, а недоліки їх розвитку обмежують надалі їхню самостійність й активність у всіх сферах діяльності. Діти розглянутої категорії (особливо із глибокими порушеннями зору) спонтанно, самостійно не можуть опанувати навичками просторового орієнтування, а мають потребу в систематичному цілеспрямованому навчанні.

Існує необхідність створення цілісної системи навчання просторовому орієнтуванню дітей молодшого шкільного віку із зоровою патологією, що мають різний ступінь пошкодження зору.

Необхідність застосування спеціальних методик у рамках цілісної системи навчання орієнтуванню в просторі викликана тим, що діти з різним ступенем ушкодження зору вимагають особливого підходу в процесі навчання просторовому орієнтуванню.

Просторово-розпізнавальні функції властиві тією чи іншою мірою всім органам почуттів, і сприйняття простору має у своїй основі системна взаємодія зорового, дотикового, рухового й кінестетичного аналізаторів. За твердженням Б.Г.Ананьєва, кожне відчуття будь-якої якості, інтенсивності й тривалості характеризується певним просторовим компонентом, що підкреслює зв'язок просторового орієнтування з усією пізнавальною діяльністю людини. [1]

Формування уявлень про простір і навичок орієнтування в ньому в дітей має у своїй основі здійснення ними аналітико-синтетичної діяльності по виділенню й узагальненню просторових ознак і відносин.

Зокрема, А. Люблінська відзначала, що орієнтування в просторі – комплексне, багаторівневе поняття, що об'єднує у собі орієнтування у великому й малому просторі різних напрямів та рівнів. Так, початковий етап орієнтування в обмеженому або малому просторі включає:

– орієнтування на власному тілі (знання частин власного тіла, знання про просторове розташування частин тіла, позначення розташування частин

свого тіла відповідними просторовими термінами, порівняння реальних просторових відносин з їхніми відображеннями в дзеркалі);

– на площині стола (розташовувати предмети на поверхні стола ліворуч праворуч й у названих напрямках, визначати й словесно позначати просторове розташування іграшок і предметів);

– на аркуші паперу (права й ліва, верхня й нижня сторони аркуша, середина). [3]

Початкове орієнтування у великому просторі – це знайомство з розташуванням об'єктів найближчого оточення дитини в приміщенні будинку й довкола нього (орієнтування у квартирі, у приміщенні навчального закладу, на вулиці, використання термінів *праворуч, ліворуч, угорі, унизу, спереду, позаду, далеко, близько* й т.д.). [3]

У сучасних умовах швидкої зміни інформаційного та фізичного простору людині для успішної діяльності та адаптації в оточуючому середовищі є необхідним володіння розвинутим й постійно вдосконалюваним вмінням орієнтуватися в довкіллі. Тому в умовах постійного сенсорного обмеження для дитини з порушенням зору опанування цим складним вмінням є життєво необхідним завданням у процесі підготовки до самостійного життя.

З самого раннього дитинства, коли розвиток рухової сфери відіграє провідну роль у фізичному, психічному і розумовому розвитку, дуже важливо навчати дітей даної категорії орієнтуватися у малому і великому просторі, допомогти їм подолати страх перед величезним і незнайомим простором, навчити прийомам захисту в процесі пересування та пошуку предметів, навчити обстежувати приміщення та ін.

Для дітей молодшого шкільного віку з вадами зору (незрячих і дітей із залишковим зором) характерні недоліки розвитку рухової сфери і знижена рухова активність. У свою чергу це викликає труднощі просторового орієнтування, а недоліки її розвитку обмежують надалі самостійність і активність дітей з вадами зору у всіх сферах діяльності. В порівнянні з

нормальнозорими у незрячих дітей значно гірше розвинені просторові уявлення, можливості практичного мікро- і макроорієнтування, майже відсутні словесні позначення просторових відносин. Притаманне їм порушення окоорухових функцій викликає помилки в процесі визначення дітьми форми, величини, просторового розташування предметів. Тому дуже важливо розвивати і використовувати збережені аналізатори для поліпшення просторового орієнтування. Адже діти з вадами зору без сторонньої допомоги не можуть самостійно опанувати навичками просторового орієнтування, і мають потребу в систематичному цілеспрямованому корекційно-компенсаторному навчанні.

Одним з найважливіших завдань підготовки дітей з порушенням зору до самостійного життя є навчання їхньому просторовому орієнтуванню. Із самого раннього дитинства, коли розвиток рухової сфери лежить в основі фізичного і розумового розвитку, дуже важливо навчити дітей орієнтуватися в малому й великому просторі, допомогти дитині перебороти страх перед величезним і незнайомим простором, навчити прийомів захисту при пересуванні та при пошуку предмета, який впав, навчити обстежувати приміщення, орієнтуватись на вулиці, в школі, класі тощо.

Важливим напрямом роботи з розвитку просторового орієнтування дітей молодшого шкільного віку є, на наш погляд, розвиток навичок орієнтування у мікро- і макропросторі й необхідних просторових уявленнях.

Незрячу дитину потрібно познайомити також з найближчим оточенням, попередити про небезпеки, які можуть її підстерігати, навчити уникати їх, опираючись на можливості своїх збережених аналізаторів: слуху, дотику, рухово-тактильної чутливості, нюху.

У навчанні незрячих дітей необхідно також використати сполучення *дистантного* слухового з *контактним* дотиковим і тактильним сприйняттям, установлення зв'язку між дотиково сприйнятими об'єктами з їхньою звуковою характеристикою. Це дозволить дітям виділяти звуки як сигнальні ознаки

предметів, об'єктів і явищ навколишнього світу і використати їх при орієнтуванні.

Батьки й педагоги повинні враховувати, що в підкатегорію *незрячі* входять не тільки незрячі діти, але й діти, що мають різний ступінь залишкового зору, наявність якого обумовлює особливості їхнього орієнтування в просторі. Невміння незрячої дитини молодшого шкільного віку із залишковим зором користуватися ним при пересуванні також значно ускладнює, гальмує розвиток його можливостей самостійно орієнтуватися в просторі. Необхідно навчити таку дитину (відповідно до гостроти її зору) виділяти світлові й кольорові плями, співвідносити їх з конкретними предметами або явищами, фіксувати погляд на предметах, виділяти силует або контур предметів, розрізняти на близькій відстані раніше вивчені предмети. [5]

Для того, щоб забезпечити незрячій дитині можливість орієнтуватися в будь-якому новому просторі, викладачі повинні навчити учнів самостійно формувати у себе уявлення про нові об'єкти і ділянки простору шляхом самостійного дотикового і слухового обстеження їх. Рівень (ступінь) просторової орієнтації дітей з глибокими порушеннями зору знаходиться в прямій залежності від обсягу та якості просторових уявлень. Чим повніше і точніше просторові і предметні уявлення, тим точніше і швидше орієнтуються сліпі діти в будь-якій ситуації. [4]

Основними завданнями корекційних завдань з просторового орієнтування дітей із зоровою патологією є наступні:

- розвиток дрібної моторики;
- розвиток загальної моторики;
- розвиток уявлень про предмети та явища оточуючого простору;
- орієнтування на власному тілі;
- орієнтування в мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, на приладі для письма шрифтом Брайля);

- орієнтування в макропросторі (кімната, школа, клас, вулиця, транспорт);
- розвиток готовності збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір) до навчання просторового орієнтування.

Основною організаційною формою навчання просторового орієнтування є корекційне заняття, яке проводиться індивідуально або з підгрупою спеціалістом-тифлопедагогом.

Особлива роль відводиться вправам, які сприяють розвитку у дітей з вадами зору просторових уявлень, розширенню знань про предмети та явища довкілля, вправам з практичним змістом.

На сьогоднішній день склад дітей шкіл з вадами зору (незрячих і дітей із залишковим зором) неоднорідний і різниться за ступенем порушення або відсутності зору, рівнем фізичного та інтелектуального розвитку, умовами дошкільного виховання.

У зв'язку з цим навчання навичок просторового орієнтування можливе лише за наявності індивідуального підходу до кожної дитини, який враховує характер її зорового порушення, особливості особистості та набутий раніше досвід.

Розділ 2

Просторове орієнтування дітей з глибокими порушеннями зору: корекційно-розвиткова робота

2.1. Організація корекційних занять з просторового орієнтування у дітей з глибокими порушеннями зору.

Одним із найважливіших завдань підготовки дітей з вадами зору до самостійного життя є навчання їх орієнтуванню в просторі.

З раннього дитинства, коли розвиток рухової сфери є основою фізичного та розумового розвитку, важливо навчити дітей орієнтуватися в малому та

великому просторі, допомогти подолати в собі невпевненість та страх перед відкритим простором, навчити правильно обстежувати приміщення, використовувати прийоми захисту під час ходьби в приміщенні та вулицею.

Глибокi порушення зору викликають у дітей серйозні труднощі орієнтування в просторі. Слабкий розвиток просторового орієнтування знижує ефективність навчання дітей із зоровою патологією і підготовку їх до праці. Тому ранній розвиток з просторового орієнтування в учнів з глибоким порушенням зору сприяє загальній реабілітації та підготовки до життя серед зрячих.

Формування навичок орієнтування в просторі в учнів є важливою ланкою в системі корекційно-виховної роботи спеціальних шкіл для незрячих дітей. Навчання орієнтуванню в просторі здійснюється на уроках загальноосвітніх дисциплін (фізкультури, праці, географії, фізики, математики та ін.), на заходах у рамках режиму дня школи-інтернату (фізкультурно-оздоровчих, на прогулянках) і на спеціальних заняттях з ритміки і орієнтуванню в просторі. [2, 4]

Велика роль у навчанні просторовому орієнтуванню учнів з порушеннями зору належить до таких загальноосвітніх предметів, як фізична культура, трудове навчання, математика, географія та ін.

Заняття фізичною культурою сприяють розвитку збережених органів почуттів, особливо дотику, і вестибулярного апарату, так необхідних для вільного орієнтування незрячих. На уроках фізкультури у дітей створюються уявлення про простір, формуються навички орієнтування в різних напрямках серед оточуючих їх предметів. Фізкультура є також ефективним засобом підвищення рухової підготовленості та активності, сприяє корекції неправильної постави і ходи, виховує культуру руху, вольові якості. У процесі трудового навчання у дітей формується вміння оцінювати за допомогою м'язового почуття форму, величину, вагу предметів, пропорційність, відстань до об'єктів, напрямок їх руху і т.д. Ці навички дозволяють дітям правильно

орієнтуватися при виконанні навчальних завдань не тільки за працею, але і при русі в просторі.

При вивченні матеріалу з математики здійснюється порівняння предметів за величиною і формою, взаємному розташуванню (біля, під, над і т.д.). Діти знайомляться також з плоскими (трикутник, коло, прямокутник) і об'ємними (куб, куля, конус, циліндр) формами, поняттями довжини, площі, маси і тощо.

При вивченні географії формуються топографічні подання, які також допомагають в орієнтуванні на місцевості. На всіх уроках в початкових класах у незрячих учнів формуються елементарні просторові навички роботи з книгою, брайлівським приладом, орієнтування на аркуші паперу, на парті, в класі.

Просторовому орієнтуванню незрячих дітей можна навчати в режимі дня на фізкультурно-оздоровчих заняттях, заняттях гімнастикою до навчальних занять, під час уроків на фізкультурних хвилинках і під час виконання фізичних вправ на подовжених перервах, фізкультурних годинах і спортивних секціях. На прогулянках використовуються різні ігри, завдання по проходженню різних маршрутів або їх ділянок, проводиться поглиблене ознайомлення з оточуючим простором (пришкільною ділянкою, спорткомплексом і тощо). Важливо, щоб робота з розвитку орієнтування в просторі в режимі дня здійснювалася цілеспрямовано і продумано. [2, 4]

Вирішальне значення у розвитку незрячих практичного орієнтування в просторі мають спеціальні заняття по орієнтуванню. Заняття проводяться з урахуванням віку дітей і наявних навичок орієнтування. У зв'язку з цим учні діляться на чотири групи.

До першої групи належать учні підготовчого-першого року навчання в школі (підготовчий –1-ий класи), практично не мають досвіду орієнтування ні в малому, ні у великому просторі, не вміють самостійно ходити, з погано розвинутою моторикою. У роботі з дітьми цієї групи велика увага

приділяється освоєнню «абетки» з просторового орієнтування, в яку входить вивчення способів захисту від ударів при зіткненні з перешкодами, правил обстеження незнайомого приміщення, предметів, знаходження падаючих предметів.

Оволодівши технікою захисту, діти стають більш впевненими і рухливими. Головна увага звертається на формування предметних уявлень.

На заняттях за допомогою дотику діти вивчають велику кількість дрібних предметів, різних за формою, величиною, матеріалами. Кожен предмет дитина вивчає докладно з тим, щоб у нього сформувалися конкретні уявлення про предмет. Одночасно розвивається активний дотик, так як тільки через тактильні сприйняття незряча дитина отримує інформацію про реальні розміри і форми предмета, його поверхні, температурі.

У процесі занять незряча дитина вчиться користуватися не тільки дотиком, але і усіма видами відчуттів: зоровим із залишковим зором, слуховим, нюховим, тактильним. Робота проводиться в ігровій формі, поступово збільшуються і ускладнюються завдання. Спочатку для аналізу пропонується не більше трьох предметів, потім їх кількість збільшується до десяти. Дітям ставляться конкретні завдання: визнач, що це, з чого зроблена кулька, кубик, брусок, кільце і тощо; хто швидше знайде два кубика, брусок, кільце; визнач, що впало; покажи, в якому напрямку; скажи, далеко, близько, ліворуч, праворуч?

Для розвитку моторики рук, вироблення вміння чітко визначити знаходження предмета, проводяться ігри типу «Нагодуй кролика», «Нагодуй пташенят», а також на розвиток уваги «Впізнай предмет за описом», «Скажи, що змінилося в кімнаті».

Діти засвоюють різні маршрути (по одному або в парах), пов'язані з навчальною діяльністю, побутом, відпочинком.

У кабінеті з просторового орієнтування є макети кожного поверху школи. Дитина по макету вивчає розташування класів, кабінетів на своєму

поверсі, потім по пам'яті (за допомогою конструктора) відтворює порядок розташування класів на поверсі, предметів у класі, спальні.

Для закріплення розвитку навичок орієнтування, отриманих на заняттях, залучаються батьки. Для них необхідно проводити бесіди-консультації «Як допомогти своїй дитині орієнтуватися у просторі, самостійно пересуватися?», «Роль дотику для незрячої дитини».

Для дітей молодшого шкільного віку характерне велике бажання навчитися самостійно пересуватися. Вони проявляють інтерес до занять, довіра до викладача, стають товариськими, рухливими.

Дитина народжується з пошуковим або орієнтовним рефлексом. Чи перетвориться цей рефлекс у пошуково-орієнтовну діяльність, залежить від умов, в яких буде розвиватися дитина.

З учнями другої групи (2-й клас) продовжується робота з формування предметних уявлень. Діти вивчають більш великі предмети, а оскільки їх розмірів або форми не завжди можна обстежити руками, то необхідно навчити дітей користуватися інструментальним дотиком, обстежити предмет тростиною.

Незрячу дитину треба також навчити впізнавати вивчені раніше об'єкти, знаходити їх і використовувати в якості дотикових орієнтирів.

Особливе значення надається розширенню обсягу уваги, формуванню вміння розподіляти увагу, перемикаючи її, тому що тільки інформація, прийнята від всіх збережених аналізаторів, дозволяє успішно орієнтуватися в предметах і просторі.

На заняттях з дітьми цієї групи переважно формуються навички орієнтування у великому обмеженому просторі (різні території навколо школи: ігрові майданчики, стадіон, доріжка навколо школи, майданчик на задній частині двору).

Під час вивчення конкретного маршруту (наприклад, майданчики біля головних воріт) діти вчаться одночасно користуватися відчутними, слуховими,

нюховими орієнтирами: гудіння трансформаторної будки ліворуч, потім специфічний запах гаража, шум проходить транспорту за воротами і тощо.

Для формування уявлення про ділянки великого простору можна широко використовувати макети різних об'єктів, моделюючи яку-небудь ділянку простору, наприклад, квартал або кілька кварталів, утворюють вулицю.

Зі школярами середніх класів кожен новий маршрут потрібно вивчати поступово, невеликими ділянками, нарощуючи його протяжність, додаючи на кожному занятті не більше ніж один квартал. При цьому важливо домагатися, щоб учні обстежили кожен будівлю, кожен об'єкт і руками, і тростиною. Треба вчити їх швидко впізнавати знайомі об'єкти за допомогою дотику. Для вирішення цих завдань ефективним засобом є макет схеми-плану. [2, 4]

Макет схеми-плану сприяє створенню у незрячих дітей топографічних уявлень і забезпечує тренування з орієнтування в різних умовах (адміністративному або житловому районі міста) на основі дотиково-рухового та слухового сприйняття.

Для цього розроблено і виготовлено понад десяти різних типових ситуацій орієнтування в місті, селищі. З допомогою цих ситуацій (вони легко моделюються на макеті схеми-плану) сліпі можуть встановлювати подібності та відмінності між об'єктами міста (будівлі, вулиці, проспекти, площі, сквери, перехрестя, світлофори, освітлювальні стовпи, кіоски, телефонні будки, види транспорту тощо).

На макеті схеми-плану моделюється рух міського транспорту (машини, трамваї, тролейбуси) у відповідності з сигналами світлофора. Магнітофонний запис синхронно відтворює відповідну звукову гаму. При включенні зеленого кольору світлофора для незрячих пішоходів включається звуковий сигнал, що імітує спів солов'я (динамік вмонтований в світлофор). Такі сигнали встановлюються для незрячих пішоходів і в реальному житті.

Управління рухом, світлом і звукорегуляція здійснюються з дистанційного пульта. Рух транспорту на макеті схемі-плану відбувається за рахунок переміщення електроплатформи з магнітами на поверхні, розташованій в корпусі макета. Швидкість її пересування, а отже і транспорту, також регулюється з пульта управління.

Заняття на макеті схемі-плану можуть проводитися як групові, так і індивідуальні з урахуванням вікових, психофізіологічних та орієнтовних особливостей незрячих дітей. Передбачені способи контролю за діями учнів. Схема-план може бути використаний не тільки в школах для незрячих дітей, але і в реабілітаційних центрах, школах відновлення працездатності незрячих.

На кожному занятті необхідно тренувати м'язове почуття, почуття перешкоди, часу. Для цього існують ігрові вправи: визнач, яка доріжка під ногами (асфальт, гравій, пісок, трава); хто точніше скаже, скільки кроків до дерева, скільки дерев у лівій алеї?, знайдіть, що я заховала.

Щоб пробудити у дітей бажання рухатися, навчити спостережливості, в кінці кожного заняття проводяться ігри «Посади і збери овочі», «Біг по купинах», «Танець з картоплею» тощо. Використовуються також ігри на розвиток почуття часу, наприклад, «Прийди через 1 хвилину, через 2, 3, 5 хвилин».

До кінця занять з цією групою діти оволодівають технікою захисту, знають і вміють застосовувати правила орієнтування в незнайомому приміщенні, мають необхідні навички орієнтування у великому обмеженому просторі.

Третя група (учні 3-х класів) навчаються, в основному, орієнтуванню у великому відкритому просторі в умовах міста (прилеглі вулиці, мікрорайон). Діти вивчають техніку ходьби з тростиною, спуск і підйом по сходах з тростиною, перехід вулиць і доріг, правила ходьби з супроводжувачем.

Мета занять з цією групою сформувати уявлення про ділянки великого простору, оволодіти практичними навичками орієнтування у великому

просторі, в громадських місцях (в аптеці, магазині, перукарні, бібліотеці), оволодіти вмінням визначити вид транспорту по звуку. Кожен новий маршрут вивчається поступово, невеликими ділянками. Продовжується робота по формуванню розподіленої уваги.

У процесі занять четвертої групи (учні 4-х класів) удосконалюється орієнтування у великому відкритому просторі (мікрорайоні), в транспорті. Особлива увага приділяється умінню спілкуватися зі зрячими (робота в бібліотеці, читальному залі, замовлення книг додому), відвідування установ по обслуговуванню населення (будинку побуту) тощо.

В кінці навчального року організуються походи, в процесі проведення яких учні здійснюють практичне орієнтування на березі річки, в лісі, електричці тощо.

Для вдосконалення роботи щодо формування орієнтування в просторі необхідно здійснювати міжпредметні зв'язки.

Методичним центром з організації міжпредметних зв'язків при навчанні просторовому орієнтуванню на всіх видах занять повинен бути кабінет реабілітації або кабінет з просторового орієнтування. На базі цього кабінету здійснюється координація роботи вчителів-дефектологів, тифлопедагогів, а також вихователів. Узгодженість в роботі дозволяє ефективно використовувати міжпредметні зв'язки в навчанні з просторового орієнтування незрячих учнів.

Для виконання завдань з просторового орієнтування як на уроках, у режимі дня, так і на спеціальних заняттях можна використовувати фронтальну, групову та індивідуальну форми організації занять. Фронтальний метод, одночасне виконання всіма учнями завдання, може бути використаний на уроках і в режимні моменти.

Груповий метод (діти діляться на групи в залежності від підготовленості і зорових можливостей) може бути використаний при будь-яких видах занять. Однак він найбільш ефективний при вивченні вправ і їх вдосконалення.

При індивідуальному методі організації занять кожен учень одержує своє завдання і виконує його самостійно. Наприклад, знайти необхідні орієнтири для пересування по певній ділянці вулиці на макеті схеми-плану. Індивідуальний метод організації занять з учнями використовується при навчанні самостійного проходження маршруту на вулиці. Наприклад, один учень йде по одній стороні вулиці, а інший, із залишковим зором, з протилежного. Викладач йде за ними і контролює, як обстежують учні ділянку маршруту. [2, 4]

При проведенні занять з просторового орієнтування необхідно вчити школярів використовувати залишковий зір: відрізнити зміни освітленості, знаходити межу тіні від предметів, впізнавати предмети по тіні, звертати увагу на яскраве світло світлофора, транспортних засобів і тощо.

Для занять з просторового орієнтування необхідний відповідний інвентар і обладнання, які повинні бути в кабінеті з просторового орієнтування (див. додаток 1).

Основною формою проведення спеціальних занять з орієнтування має бути урок, незалежно від кількості тих, що займаються, і може бути група від 2 до 6-8 дітей. Групи складаються у відповідності зі станом зору і здоров'я дітей, рівнем їх навичок з орієнтування та рухової підготовленості. Структура уроку з просторового орієнтування, як і будь-який інший урок, може складатися з чотирьох частин: вступної, підготовчої, основної та заключної.

У завдання вступної частини входить повідомлення мети і завдань заняття, психологічна підготовка учнів.

У підготовчій частині використовуються вправи із сенсорного розвитку та ін.

В основній частині заняття вивчаються і закріплюються програмні завдання з просторового орієнтування, використовуються технічні засоби і засоби наочності тощо.

У заключній частині підводяться підсумки заняття, аналізується і оцінюється робота кожного учня і пропонуються індивідуальні домашні завдання. [2, 4]

Для контролю за ефективністю формування просторового орієнтування у незрячих школярів необхідно вивчати ступінь сформованих просторових уявлень, понять і практичних навичок орієнтування на початку і на різних етапах навчання. З цією метою можна використовувати пропоновані тести (додаток 2).

Розвиток просторового орієнтування в процесі навчання відбувається найбільш успішно на полісенсорній основі: опора на зоровий, при залишковому зору, слуховий, руховий, нюховий, вестибулярний і температурний аналізатори.

У процесі навчання застосовуються технічні засоби: звукові сигналізатори різних видів, тренажери і т.д.

При навчанні незрячих дітей орієнтуванню в просторі використовуються наочні засоби, серед яких велике місце займають рельєфні посібники, схеми і плани шляху, макети приміщень і вулиць. Необхідно також навчати дітей словесним описам маршрутів перед виконанням завдання розумового промовляння під час його виконання та словесного звіту після виконання.

Оцінюючи виконане завдання, викладач роз'яснює причини невдалого виконання і вказує дитині шляхи усунення помилок при повторному виконанні. Це сприяє підвищенню інтересу до процесу орієнтування, більш чіткого і ясного сприймання маршруту руху, чіткого і сталого його подання та здійснення саморегуляції.

На заняттях з просторового орієнтування особлива увага приділяється правильній поставі учнів, свободи і розкутості рухів, їх координації та точності.

Тривалість та змістове наповнення навчання орієнтуванню в просторі незрячих, послідовність і наступність завдань дозволяють вчителю розвивати

у дітей рухову пам'ять, формувати і закріплювати позитивні емоції, виховувати волюві якості: цілеспрямованість, наполегливість і завзятість у досягненні мети, сміливість та рішучість, витримку і самовладання, ініціативність і самостійність.

Зміст навчання орієнтуванню в просторі включає також теоретичні відомості про простір, особливості орієнтування. Ці знання повідомляються учням на практичних заняттях при поясненні і вивченні нового матеріалу, що дає можливість конкретизувати словесні знання, уточнювати поняття і уявлення.

Складовою частиною занять з просторового орієнтування є домашні завдання. Вони можуть включати відпрацювання рухів за маршрутами, що вимагає багаторазового повторення, вправи із сенсорного розвитку, різні фізичні вправи. Перевірка виконання домашніх завдань здійснюється на заняттях протягом року.

Планування і проведення різних вправ, а також спеціальних занять з просторового орієнтування передбачає здійснення диференційованого підходу до учнів з урахуванням їх віку, орієнтовного досвіду, стану здоров'я, фізичного і психічного розвитку.

Виходячи з практичних потреб незрячих, навчити їх орієнтуватися та самостійно ходити по вказаних маршрутах, володіти прийомами та технікою роботи з тростиною в приміщенні та на вулиці під час підйому та спуску зі сходинок, а також під час поїздки в транспорті, орієнтуватися в навчальному закладі, на його території, за межами території спеціального навчального закладу, на прилеглих до нього вулицях та в місті.

Процес засвоєння матеріалу під час навчання орієнтуванню незрячих та слабозорих дітей відбувається по-різному. Тому діти з глибоким порушенням зору потребують систематичного навчання, а також індивідуального підходу.

Для дітей з вадами зору характерна слабка рухова активність. У них значно гірше розвинені просторові уявлення та словесні позначення

просторових відносин, ніж у їхніх ровесників з нормальним зором. Порушення окорухових функцій викликає помилки під час виокремлення дітьми форми, величини та розташування предметів у просторі.

Тому під час навчання просторовому орієнтуванню незрячих та слабозорих учнів потрібно розвивати та використовувати всі збережені аналізатори.

Проведення корекційних занять з просторового орієнтування здійснюється з урахуванням особливостей розвитку дітей, що мають глибокі порушення зору.

Кожен вид діяльності, кожне заняття мають, крім загальноосвітніх завдань, корекційну *спрямованість*, що витікає із спільного з тифлопедагогом плану перспективної роботи. Тифлопедагогу необхідно знати про дитину все: його рівень підготовки, здібності, можливості навчання, генетичні фактори, коло інтересів, соціальне оточення, характерологічні особливості та інші показники для того, щоб ефективно організувати навчально-виховну роботу. Крім того, необхідно вивчити і дефектологічну характеристику школяра, діагноз зорового захворювання, структурно-функціональні порушення зорового аналізатора, етіологію сліпоти та слабозорості, психофізичні вторинні відхилення в його розвитку та ін.

Всі перераховані дані допоможуть всебічно вивчити дитину і організувати корекційну спрямованість як навчально-виховного, так і корекційно-відновлювального процесів.

Корекційні заняття проводяться дефектологом (тифлопедагогом) відповідно до навчального плану і програми в формі індивідуальних та підгрупових занять.

Тифлопедагог спеціального навчального закладу є провідним фахівцем, координуючим і спрямовуючим корекційно-педагогічну роботу. Загалом корекційно-педагогічному процесі, що здійснюється в спеціальному навчальному закладі для дітей з порушенням зору, спеціальні корекційні

заняття тифлопедагога грають роль пропедевтики – підготовки дітей до різних видів діяльності. Тифлопедагог вирішує також завдання зняття психоемоційного напруження, пов'язаного з негативним впливом на психіку дітей апаратного рішення. Тифлопедагог повинен бути підготовлений до професійної діяльності з навчання й виховання дітей з вадами зору. Її основою є – управління процесами навчання, виховання і розвитку сліпих та слабозорих.

Тифлопедагог спільно з вихователем, медичним персоналом та батьками здійснює гармонійне, всебічне виховання і навчання дітей відповідно до програми, проводить профілактичну та корекційно-розвивальну роботу з дітьми з урахуванням патології зору та інших порушень, несе відповідальність за охорону життя і здоров'я дітей, здійснює роз'яснювальну роботу з населенням та спеціальними навчальними установами з охорони зору дітей.

Відповідно до діючого положення тифлопедагогом може бути особа, яка має вищу дефектологічну освіту (спеціальність – тифлопедагог), його робота контролюється директором спеціального навчального закладу. При організації та плануванні своєї роботи тифлопедагог керується наявними корекційними програмами, методичними розробками і рекомендаціями (розробленими або адаптованими).

Напрямки роботи тифлопедагога:

1. Тифлопедагогічне обстеження дітей.
2. Проведення спеціальних корекційних занять з дітьми.
3. Участь у методичній роботі спеціального навчального закладу.
4. Робота з батьками дітей, які відвідують спеціальний навчальний заклад.

Тифлопедагогічне обстеження дітей. Знайомство тифлопедагога з дитиною починається з вивчення документації (записів, зроблених фахівцями ПМПК, яка направила дитину до зазначеної установи, общої медичної та офтальмологічної карт). Це дозволяє йому скласти попереднє уявлення про дитину, підготуватися до спілкування з ним і його батьками. Готовність

дитини до навчання, індивідуальні особливості його пізнавальної діяльності, можливості корекції і комплекції зорової недостатності тифлопедагог визначає в процесі обстеження. Велике значення має при цьому виявлення умінь дитини користуватися своїм порушеним (або залишковим – у незрячих) зором і рівень розвитку збережених аналізаторів. При проведенні обстеження тифлопедагог має можливість побачити труднощі, що заважають дитині в оволодінні пізнавальною діяльністю, проаналізувати їх причини. Всі ці дані дозволяють тифлопедагогу зрозуміти, на що спиратися в корекційному навчанні, визначити ступінь і характер необхідної допомоги, намітити основні завдання навчання. Обстеження проводиться тифлопедагогом на початку, середині і наприкінці навчального року. За даними обстеження складаються тифлопедагогічні характеристики дітей. Дані обстеження і характеристики фіксуються в індивідуальних картах. У кінці навчального року тифлопедагог аналізує та узагальнює дані всіх проведених обстежень. Так він отримує можливість простежити динаміку розвитку дитини в процесі корекційного навчання. [2, 4]

Проведення тифлопедагогом спеціальних корекційних занять. На підставі отриманих даних про дітей, тифлопедагог комплектує їх в підгрупи для корекційних занять з урахуванням віку, діагнозу зорового захворювання, гостроти зору, наявних супутніх захворювань, рівня пізнавальної діяльності та виявлених вторинних відхилень у розвитку. Підгрупові заняття тифлопедагог проводить щодня, плануючи їх по корекційним програмам. Тривалість кожного підгрупового заняття складає 25 хвилин. З дітьми, які в силу ряду причин на початку навчального року не можуть брати участь у загальноосвітніх та підгрупових корекційних заняттях, тифлопедагог також щодня проводить індивідуальні корекційні заняття за розробленими ним індивідуальними програмами навчання. З дітьми, які не мають важкої зорової патології та супутніх захворювань, але відчувають на даному етапі навчання значні труднощі в оволодінні необхідними знаннями, вміннями і навичками,

тифлопедагог проводить індивідуальні корекційні заняття один-два рази на тиждень.

Особливий вид індивідуальних корекційних занять тифлопедагога – підготовка дітей до перевірки гостроти зору, визначення характеру зору, до лікування на ортопедичних апаратах. Ці заняття тифлопедагог планує, спираючись на рекомендації лікаря-офтальмолога. Тифлопедагог враховує, які навички необхідно сформувати у дітей, щоб вони могли успішно діяти на тому чи іншому апараті. Подібні заняття в ряді випадків можна проводити і з невеликими підгрупами дітей.

Індивідуальну корекційну роботу тифлопедагог здійснює не тільки у спеціально створених умовах свого кабінету, але і включаючись у загальноосвітні заняття. У повсякденному житті дітей у спеціальному навчальному закладі він індивідуально працює з дітьми, що потребують у формуванні навичок самообслуговування, умінь вступати в контакт з іншими дітьми та вихователями і т.д. Як правило, це діти з глибокою зоровою патологією. Займаючись індивідуально з важкими дітьми, тифлопедагог показує вихователям прийоми корекційного впливу. Основна мета, яку ставить перед собою тифлопедагог у корекційній роботі з дітьми – підготувати їх до сприйняття того матеріалу, який підносять на загальноосвітніх заняттях, самостійної участі в інших видах діяльності. [2, 4]

Схема проведення спеціальних корекційних занять тифлопедагога:

- 1) закріплення матеріалу попередніх занять;
- 2) піднесення нового матеріалу;
- 3) фізкультхвилинка;
- 4) закріплення нового матеріалу;
- 5) заключна частина.

Тифлопедагог на своїх заняттях в рамках загальноосвітнього навчання вирішує такі **корекційні завдання:**

1) формування в дітей уявлень про свої зорові можливості та уміння користуватися порушеним зором;

2) формування умінь отримувати інформацію про навколишній світ за допомогою всіх збережених аналізаторів;

3) навчання використання одержуваної полісенсорної інформації в предметно-практичній, пізнавальній та комунікативній діяльності, у просторовому орієнтуванні.

Найважливіше **завдання**, яке тифлопедагог вирішує на корекційних заняттях всіх видів, – формування у дітей навичок соціально-адаптивної поведінки. Тифлопедагог проводить спеціальні корекційні заняття наступних видів:

- Розвиток загальної моторики;
- Розвиток дотику і дрібної моторики;
- Сенсорний розвиток;
- Розвиток орієнтування в просторі і мобільності.

Формування рухів руки тісно пов'язано з розвитком рухового аналізатора, залишкового зору, різних видів чутливості, просторового орієнтування, координації рухів тощо.

Розвинені навички дрібної моторики дитини допомагають:

- дослідити, порівняти та класифікувати речі, що її оточують;
- досягти самостійності;
- виразити себе творчо – за допомогою гри, ліплення тощо;
- стимулюють розвиток центральної нервової системи і прискорюють розвиток мовлення;
- сприяють формуванню самоусвідомлення та соціальних навичок шляхом участі в грі зі своїми однолітками.

Практикою доведено, що сенсомоторний розвиток дитини з тяжкими порушеннями зору відбувається нерівномірно, зі значним відставанням від

норми. Але якщо створити необхідні умови, то поступово це відставання долається.

Щоб рости і розвиватися, незрячій дитині потрібна сенсорна стимуляція, стимуляція всіх органів чуття. Вона пізнає світ, коли слухає і чує, торкається предметів і відчуває, відчуває запах предметів. Важливо приділити увагу розвитку відчуттів: вестибулярного (відчуття руху і рівноваги) і пропріорецептивного (внутрішнє усвідомлення того, як в просторі розташовано тіло і всі його частини). Всі ці відчуття дуже потрібні для розвитку життєво важливих навичок.

Основою загального розумового розвитку дитини також є її сенсорний розвиток. Адже пізнання починається зі сприймання предметів і явищ, а далі формується на основі сприйнятих образів, стає результатом їх перетворення. У ранньому віці системи закономірно побудованих рядів форм, кольорів, розмірів та інших якостей речей отримують своє мовленнєве позначення. Оволодіваючи цими системами, дитина засвоює своєрідний набір еталонів, з якими вона може зіставити будь-яку сприйняту річ, характеризувати її, знаходити їй місце серед інших.

Через дотик, слух, нюх, смак і, можливо, залишок зору дитина з тяжким порушенням зору пізнає навколишній світ. Відчуття від цих систем потрапляють у мозок дитини. Якщо одна з систем ушкоджена, інші повинні взяти її функцію на себе. Тому їх необхідно теж одночасно, поступово і послідовно розвивати. Якщо у незрячої дитини належно розвинутий інтелект, то вона виявляє неабияку здатність шукати, знаходити, фіксувати, аналізувати, інтерпретувати велику кількість інформації про світ і себе. Чим вищий у неї сенсорний розвиток, тим більше фактів і явищ потрапляє у сферу її сприймання. Формування, спрямування і коригування цих умінь є метою сенсорного виховання.

До головних завдань сенсорного виховання належать:

- формування у дітей системи перцептивних (обстежувальних) дій;

- формування системи сенсорних еталонів;
- розвиток уміння самостійно використовувати сенсорні еталони у власній діяльності.

Розвиток загальної моторики

Корекційно-розвивальні завдання:

- формувати уявлення про своє тіло, призначення частин тіла;
- розвивати у дітей рухову активність: хапальні та розмахувальні рухи, рухи ногами і руками, головою, тулубом;
- формувати навички основних рухів тіла: сидіння, ходіння та ін.;
- розвивати бажання самостійно виконувати різноманітні рухові дії;
- формування слухової уваги, розуміння мовлення дорослих, інтересу до найближчого оточення, зокрема до власного тіла.

Розвиток дотику і дрібної моторики

Корекційно-розвивальні завдання:

- розвиток дрібних рухів пальчиків, хапальних, обстежувальних і наслідувальних рухів руки;
- розвиток координації рухів тіла та рук, рівноваги;
- виховання самостійності рухів, інтересу до рухових дій для досягнення своєї мети;
- формування рухів та рухових дій, пов'язаних з одяганням, годуванням, купанням, грою.
- формування слухової уваги, розуміння мовлення дорослих, інтересу до найближчого оточення, зокрема до власного тіла.

Тифлопедагог ставить перед собою завдання навчити дітей з порушенням зору отримувати інформацію про навколишній світ за допомогою дотикового сприйняття, використовувати вміння в самостійній ігровій, навчальній, побутовій діяльності.

Перші заняття тифлопедагог присвячує знайомству дітей з будовою рук, назвою пальців, вчить виконувати різні дії всією рукою і кожним пальцем

окремо. Тифлопедагог формує у дітей послідовне дотикове обстеження іграшок і предметів найближчого оточення за певним планом: правильно брати їх в руки (грибок треба брати за ніжку і т.д.); обстежити двома руками, зверху вниз; звертати увагу на деталі; виділяти всі сприймані на дотик ознаки, що відрізняють ту чи іншу іграшку, предмет, тобто ті, за якими вони можуть бути розкриті. Наприклад, при обстеженні ляльки дитина повинна вміти виділити її голову, тулуб, руки і ноги; при обстеженні іграшки, наприклад тварини, виділити голову, тулуб, лапи (ноги), хвіст.

Свої дії при дотиковому обстеженні діти повинні навчитися поєднувати з цілеспрямованим зоровим сприйняттям. З метою навчання дітей зоровому контролю за діями своїх рук тифлопедагог пропонує завдання, в яких треба обвести предмет по контуру; підібрати зображення по контуру, фігурки по рорізам, обвести їх рукою і точно накласти.

Найважливішим прийомом на перших етапах навчання виступають спільні пізнавальні дії дитини і тифлопедагога, супроводжувані словесними описами тифлопедагога, а пізніше – самої дитини. Питання, які тифлопедагог задає дитині, направляють його дотикове обстеження, допомагають виділити необхідні ознаки і словесно їх позначити.

Тифлопедагог включає в заняття ігри та вправи, що підвищують дотикову чутливість пальців рук, розвиваючи точність і координованість рухів рук. Дітям пропонується розкласти різні за формою і величиною камінчики, деталі конструктора, елементи різних мозаїк; різні за формою і матеріалом, з якого зроблені, дрібні іграшки і т.д.

Для зміцнення м'язів руки, розвитку сили пальців пропонуються вправи з використанням різних м'ячів, гумових і поролонових губок. У заняття з розвитку дотику і дрібної моторики тифлопедагог включає різні види предметно-практичної діяльності дітей. Проводиться також навчання дітей елементам письма та малювання; дітей з глибоко зоровою патологією навчають читання рельєфних малюнків.

Розвиток у дітей з зоровою патологією, дотику і дрібною моторикою розширює їхні пізнавальні можливості, сприяє розвитку розумової діяльності і мови; збагачує їхні уявлення про навколишній світ, дозволяє краще орієнтуватися в ньому.

Сенсорний розвиток

Корекційно-розвивальні завдання:

- розвиток та використання збережених аналізаторів (слуху, дотику, смаку, нюху);
- формування у дітей системи перцептивних (обстежувальних) дій
- розпізнавання на дотик знайомих предметів за формою, розміром, кольором, матеріалом;
- формування системи сенсорних еталонів;
- розвиток уміння самостійно використовувати сенсорні еталони у власній діяльності;
- розвиток тактильних відчуттів рук та долонь, ніг;
- розвиток слухової і зорової уваги, реакцій на інтонацію голосу дорослого, інтересу до предметів найближчого оточення та іграшок.

Дорослим слід пам'ятати, що у дітей із залишковим зором при орієнтації у просторі ведучими є зір та руховий аналізатор, у незрячих дітей – дотик і слух (особливо при орієнтуванні у великому просторі).

Оволодіння предметною діяльністю розпочинається зі спільних дій дорослого і дитини. На цьому етапі дорослий бере в свої руки руку незрячої дитини й виконує нею певні дії. Демонстрування незрячій дитині способу виконання певної дії має супроводжуватися детальним словесним поясненням.

Далі з'являються частково розподілені дії, коли дорослий лише допомагає, скеровує рухи дитини. І лише потім з'являються самостійні власні дії дитини, що можуть виконуватися за показом, а пізніше й за словесною інструкцією дорослого. До функцій дорослого на цьому етапі також входять контроль і оцінка виконуваної дитиною дії.

Слід пам'ятати, що розвиток тонкої координації рухів і моторної вмілості припускає певний ступінь зрілості структур головного мозку, від них залежить контроль за рухами руки, тому у жодному випадку не можна примушувати дитину виконувати якісь дії.

Сенсорний розвиток незрячої дитини – це розвиток її відчуттів і сприймань, формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, розмір, положення у просторі тощо. Він становить фундамент її розумового розвитку. Чуттєве пізнання має дуже важливе значення у дошкільному та молодшому шкільному віці, яке є найбільш сприятливим періодом формування та вдосконалення діяльності органів чуттів, нагромадження уявлень про оточуючий світ. Зі сприймання предметів і явищ оточуючого світу починається пізнання. Всі інші форми пізнання – запам'ятовування, мислення, уява – будуються на основі образів сприймання, є результатом їх переробки. Тому нормальний розумовий розвиток неможливий без опору на повноцінне сприймання.

Дитина в житті стикається з різноманітністю різних якостей предметів, а саме іграшок і предметів домашнього вжитку. Дитина, навіть без цілеспрямованого виховання, так чи інакше сприймає все це. Але для незрячої дитини, якщо засвоєння проходить стихійно, без розумного педагогічного керування дорослих, воно нерідко виявляється поверховим, неповноцінним. Необхідне послідовне планомірне ознайомлення дитини з сенсорною культурою. Велике значення у сенсорному вихованні має формування у дітей уявлень про сенсорні еталони – загальноприйняті зразки зовнішніх якостей предметів.

У процесі навчання дітей предметних дій надзвичайно важливо не пропустити можливість переходу від спільних дій до частково-розподілених, а від них – до самостійних дій дитини.

Розвиток орієнтування у просторі і мобільності

Корекційно-розвивальні завдання:

- розвиток кінетичних і просторових відчуттів;
- розвиток координації рухів та взаємодії обох рук;
- орієнтування у положенні сидячи, стоячи, при ходінні, під час зміни положення тіла у просторі;
- формування орієнтувальних реакцій на джерела звуків, запахів, світловідчуття;
- розвиток орієнтування на власному тілі;
- розвиток вестибулярного апарату;
- формування слухової уваги, розуміння мовлення дорослих, інтересу до найближчого оточення.

Навчання орієнтуванні в просторі. Навчання дітей орієнтуванню в просторі тифлопедагог здійснює за спеціально розробленими методиками. Вони включають в себе кілька етапів:

- На першому етапі необхідно створити у дітей чіткі уявлення про своє тіло і його симетричності, про просторове розташування його частин; навчити їх практичному орієнтуванні «на собі»;

- На другому етапі – дати дітям уявлення про те, що власне тіло є точкою відліку при орієнтуванні в навколишньому просторі, тобто «від себе», дітям прищеплюються навички полісенсорного сприйняття предметів, уміння аналізувати інформацію, отриману за допомогою зору і зберігання аналізаторів, об'єднувати її в єдиний образ і застосовувати в практичному орієнтуванні;

- Третій етап – навчання дітей моделюванню предметно практичних побудов;

- Четвертий етап – навчання орієнтуванню в просторі за допомогою схем.

Основні завдання навчання просторовому орієнтуванню дітей із зоровою патологією:

- Формування потреби в самостійному орієнтуванні;
- Подолання страху простору і невпевненості у своїх силах;

- Оволодіння орієнтуванням на своєму тілі;
- Навчання способам і прийомам орієнтування у мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, в книзі);
- Формування необхідних спеціальних умінь і навичок самостійного оволодіння замкнутим і вільним простором і орієнтування в ньому;
- Навчання орієнтуванню спільно зі зрячими однолітками і дорослими;
- Ознайомлення з прийомами орієнтування за допомогою допоміжних засобів (тростина, звукові сигнали).

Вирішення цих завдань передбачає здійснення комплексного підходу до визначення змісту програми. Сучасні дослідження тифлопедагогічної і тифлопсихологічної наук, а також досвід роботи з дітьми, які мають порушення зору виявили умови оволодіння незрячими дітьми вміння орієнтування в навколишньому просторі:

- Розвиток аналізаторів (готовність збережених аналізаторів сприймати ознаки і властивості предметів навколишнього світу);
- Розвиток загальних уявлень (накопичення необхідного запасу предметних і просторових уявлень, оволодіння способами сприйняття);
- Розвиток рухів (сформованість правильної пози, ходи при орієнтуванні і обстеженні);
- Розвиток навичок мобільності (подолання страху простору, формування інтересу до даного виду діяльності).

Робота тифлопедагога проводиться у взаємодії з вихователем. Тифлопедагог здійснює випереджаюче навчання, попереднє знайомство дітей з тим, що буде піднесено на заняттях вихователем. Він готує дітей до оволодіння важкими видами діяльності, формує алгоритм дій, показує і обробляє способи зорового, дотикового, слухового, бісенсорного і полісенсорна сприйняття навколишнього світу. Вихователь закріплює і вдосконалює ті способи і прийоми пізнання навколишнього світу, які сформовані у дітей на заняттях тифлопедагога, вчить користуватися цими

способами і прийомами у самостійній діяльності (ігрової, навчальної, побутової).

При навчанні орієнтуванні на власному тілі використовуються наступні прийоми: зорово-дотикове обстеження дитиною свого тіла; розглядання себе в дзеркалі(при наявності залишкового зору); знаходження і називання частин свого тіла; співвіднесення дитиною частин свого тіла з тілом іншої дитини; словесне позначення їх просторового розташування; зорово-дотикове обстеження дитиною ляльки: виділення і називання частин її тіла; словесне позначення їх розташування.

Особлива увага приділяється вмінню дітей розрізнити праву і ліву сторони «на собі», так як орієнтування саме в цих напрямках є необхідною основою освоєння не тільки свого тіла, але і простору навколо себе. Для навчання орієнтування в навколишньому просторі з точкою відліку «від себе» тифлопедагог формує у дітей навички використання зору в орієнтуванні, розвиває вміння виділяти різні орієнтири. Основою навчання на цьому етапі є співвіднесення розташування іграшок і предметів з вже освоєними напрямками власного тіла. Велика увага приділяється засвоєнню понять «близько-далеко», «ближче-далі».

Для розвитку полісенсорного сприйняття простору необхідно навчити дітей дізнаватися по звуковій характеристиці різні іграшки, предмети, дії оточуючих. Діти вправляються у впізнаванні предметів за допомогою залишкового зору і дотику, а потім визначають їх розташування в просторі за допомогою слухового сприйняття.

Наступним етапом корекційного навчання є формування у дітей уміння створювати найпростіші моделі просторових відносин між іграшками, предметами тощо. Навчання дітей орієнтуванню в просторі з використанням схем є наступним, більш складним етапом роботи. Проводиться воно послідовно за наступними напрямками: навчання орієнтуванню в просторі по картинці-плану; знайомство з умовними зображеннями предметів:

формування вміння співвідносити розташування в просторі реальних предметів зі схемою; навчання самотійному складанню найпростіших схем замкнутого простору.

Придбані дітьми навички роботи зі схемами сприяють розвитку їх просторового мислення, що значно полегшує зорово-просторове орієнтування. Уявлення про навколишній просторі розширюється. Діти оволодівають навичками самотійного орієнтування не тільки в знайомих приміщеннях (у класі, школі, квартирі, спальні тощо), але і в незнайомому замкнутому просторі.

Робота з батьками. Одним з найважливіших напрямків роботи є систематична і цілеспрямована робота з сім'ями дітей з порушеннями зору. Вона включає в себе кілька напрямків:

- Виступи на батьківських зборах з загальних питань виховання і навчання, розвитку школярів з порушеннями зору;
- Консультація для окремих груп батьків з урахуванням спільних для них проблем, пов'язаних з особливостями розвитку дітей, труднощами в опануванні певними знаннями;
- Індивідуальне консультування батьків з питань, що стосуються конкретної дитини;
- Проведення для батьків індивідуальних та підгрупових корекційних занять, метою яких є навчання батьків прийомам взаємодії з дитиною, надання йому дієвої допомоги у виконанні певних видів діяльності;
- Виставки спеціальної, доступної для розуміння батьків, літератури з анотаціями тифлопедагога;
- Виставки ігор і спеціальних посібників, які батьки можуть використовувати на заняттях з дітьми вдома;
- Виставки дитячих робіт, виконаних на заняттях тифлопедагога; завдання додому (на вихідні дні, на літо).

Документація тифлопедагога. Тифлопедагог у спеціальному навчальному закладі веде спеціальну документацію, до якої належать:

- Індивідуальні тифлопедагогічні карти розвитку дитини;
- Перспективний план роботи;
- Календарний план роботи;
- Графік роботи;
- Табелі відвідування дітьми занять тифлопедагога.

У індивідуальну тифлопедагогічну карту розвитку вносяться відомості про дитину, діагноз зорового захворювання і гострота зору, наявні супутні захворювання. Тут же фіксуються результати тифлопедагогічного обстеження, і динаміка розвитку дитини.

Перспективний план роботи тифлопедагога укладається на строк від одного до трьох місяців і більше. У перспективному плані намічаються спільні завдання роботи тифлопедагога з дітьми даної вікової групи на певний період, методична робота з вихователями, а також робота з батьками.

Календарний план тифлопедагога – це планування щоденних корекційних занять з дітьми. У календарному плані повинні бути вказані рік, число, день тижня, номер класу, з якого тифлопедагог бере дітей на підгрупові заняття. Крім того, необхідно назвати вид заняття, його тему, вказати які вирішуються на даному занятті завдання, використовуваний ігровий, демонстраційний і роздатковий матеріал; основні методичні прийоми корекційного навчання на даному занятті і його короткий зміст. Індивідуальні корекційні заняття також відображаються у календарному плані. У плані залишається одна дві сторінки для запису спостережень.

У графіку роботи тифлопедагог вказує, в які дні тижня і в які години проводяться корекційні заняття з дітьми. Для чіткої організації своєї роботи він включає в графік ряд корекційних занять. У ньому вказуються конкретні види корекційних занять, а також час проведення з дітьми індивідуальних корекційних занять.

Табель відвідуваності дітьми корекційних занять тифлопедагога також є необхідним документом, що відображає його систематичність і цілеспрямованість. Ведення табеля допомагає відслідковувати чи часто хворіють і чи часто пропускають заняття діти, своєчасно надавати їм індивідуальну допомогу у заповненні прогалін в оволодінні програмним матеріалом.

Робота тифлопедагога може бути побудована за представленою в додатках № 3-4 тематичним планом та корекційною програмою **«Програма з просторового орієнтування для дітей з глибокими порушеннями зору підготовчого – 4 класів»** та вмілим поєднанням інших програм.

Програма «Програма з просторового орієнтування для дітей з глибокими порушеннями зору підготовчого – 4 класів»

Корекційна програма: „Програма з просторового орієнтування дітей з глибокими порушеннями зору підготовчого – 4 класів” містить комплексну систему навчання спеціальних умінь і навичок, цілеспрямовану на формування у сліпих молодших школярів компенсаторних способів діяльності одночасно з корекцією первинних і вторинних відхилень розвитку для забезпечення оптимальної інтеграції у сучасні умови життєдіяльності.

Програма побудована за концентричним принципом, який передбачає збільшення обсягу та ускладнення змісту матеріалу в кожному класі з урахуванням вікових та психологічних особливостей розвитку незрячих дітей. Програма забезпечує науковість, систематичність і послідовність формування в учнів знань та умінь, має практичну спрямованість. Її зміст зорієнтовано на оволодіння у певній послідовності сенсорними, розумовими та практичними операціями, прийомами, діями, що є основою для формування соціальних компетенцій у дітей з глибокими порушеннями зору.

Зміст програми складається з таких розділів: розвиток дрібної моторики; розвиток загальної моторики; розвиток уявлень про предмети та явища оточуючого простору; орієнтування на власному тілі; орієнтування в

мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, на приладі для письма шрифтом Брайля); орієнтування в макропросторі (кімната, школа, клас, вулиця, транспорт); розвиток готовності збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір) до навчання просторового орієнтування.

Зміст навчального матеріалу програми, корекційно-розвиткова спрямованість, навчальні досягнення, вправи базуються, з одного боку, на врахуванні цих складових на основі загальноосвітніх предметів початкової школи; з іншого – є суто специфічним, притаманним лише незрячим дітям. Досягнення кінцевої мети – розвитку вмінь і навичок самостійної роботи і орієнтації у просторі молодших школярів – можливе лише при узгодженій роботі вчителя і вихователя. Програма є орієнтиром для корекційної роботи вчителя і не прив'язана до учбового плану.

Програмою передбачено розвиток індивідуальних можливостей учня – від орієнтації на власному тілі, через засвоєння дрібної моторики, геометричних форм, уявлень про простір класу та інших приміщень загального користування до локомоцій (пересування) у великому замкненому просторі; від початкових рухів і дій під керівництвом вчителя до максимальної самостійності при пересуванні у відкритому просторі, пізнавальної діяльності в цілому.

Розгляд конкретних тем вчитель вибирає довільно, в залежності від конкретних результатів кожного учня.

У програмі вказується орієнтовна кількість годин на вивчення кожного розділу, що дає змогу вчителю самостійно збільшувати або зменшувати час на вивчення окремих тем. Успішне засвоєння матеріалу передбачає постійне закріплення сформованих навичок і включення у заняття різноманітних завдань і вправ, пов'язаних з раніше вивченим. З метою підтримання у незрячих дітей інтересу до навчання, заняття слід проводити в ігровій формі, використовуючи при цьому посібники, іграшки та дидактичні ігри, натуральні об'єкти доступні для сприйняття незрячих.

2.2. Ігри та вправи.

Комплекс вправ для розвитку дрібної моторики рук:

1. Стискання і розжимання пальців рук у кулак.
2. Розкладання в певній послідовності кубиків, намистин; шнурівка.
3. Натискання на подушечку великого пальця усіма пальцями по черзі.
4. Імітація пальцями равлики, зайця, собачки.
5. Переплетення пальців і підняття рук вгору.

Пальчикові ігри-вправи:

I. «Зозуля»:

1. Летіла зозуля повз саду (руки зігнути в ліктях, схрещені перед грудьми. Виконують плавні, хвилеподібні рухи від передпліччя до кінчиків пальців).

2. Поклював (лицьова сторона лівої руки спрямована вгору, пальці - від себе; пальці правої руки зібрані в «щіпку»: 4 рази - кожен склад - стосуються лівої долоні).

3. Всю розсаду (положення рук змінюється, виконуються ті ж дії, що під час промовляння слова «дзьобнути»).

4. І кричала: Ку-ку (пальці імітують крик птаха - те, як вона розкриває і закриває дзьоб).

5. Мак (стискають пальці в кулак).

6. Розкривай один кулак (по черзі розкривають кожен кулак по 2 рази).

II. «Доброго ранку, здрастуй, Іване!»:

Пальці зімкнуті, трохи розчепірені, долоні з'єднані.

1. Доброго ранку, здрастуй, Іване! (Перехрещують справа наліво великі пальці).

2. Доброго ранку, здрастуй, Степане! (Перехрещують вказівні пальці).

3. Доброго ранку, здрастуй, Сергію! (Перехрещують середні пальці)

4. І так далі всі інші пальці.

Вправи щодо орієнтування на власному тілі:

Виконай вправи: «Де у тебе знаходиться живіт, а де спина? Спереду чи позаду?»; «Назви та покажи парні частини тіла та обличчя»; «Візьми прапорець в праву руку і покажи ним наліво, направо, вгору, вниз»; «Доторкнись правою рукою до лівої ноги»; «Вдар по м'ячику лівою ногою» тощо.

Вправи: визнач різні сторони стосовно себе; покажи праву (ліву) руку; скажи, що попереду тебе (ззаду, зверху, внизу); покажи напрямки від себе: вперед-спереду, назад-позаду, направо-справа.

Вправи на розвиток збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір):

Вправи з перебирання та сортування насіння, круп:

Складання колекції насіння, кісточок лісових та садових рослин. Словесний опис садових рослин за формою, кольором, розміром, запахом, смаком. Складання осіннього букета з листя дерев, квітів, трав. Складання гербарію з листя та гілок осіннього лісу; перебирання та сортування насіння, круп; складання колекції насіння, кісточок лісових та садових рослин.

Вправи на дотик і дрібної моторики:

Вправи на: обстеження геометричних фігур та тіл (кубиків, пірамід, кілець, циліндрів, м'ячів, кругів, трикутників, прямокутників, квадратів тощо) за допомогою кисті рук (пальцевий, кистьовий та долонний способи); обстеження предметів за сенсорними еталонами (колір, форма, розмір, величина, вага); групування предметів за певними ознаками; зіставлення предметів (за вагою, шириною, товщиною).

Вправа: «Розклади вирізані фігурки по черзі в рядок так, щоб спочатку був лише прямокутник, за ним – круг, потім квадрат, а в кінці трикутник».

Вправи на: обстеження геометричних фігур та тіл (кубиків, пірамід, кілець, циліндрів, м'ячів, кругів, трикутників, прямокутників, квадратів тощо) за допомогою кисті рук (пальцевий, кистьовий та долонний способи); обстеження предметів за сенсорними еталонами (колір, форма, розмір, величина, вага);

групування предметів за певними ознаками; зіставлення предметів (за вагою, шириною, товщиною).

Вправи щодо орієнтування в мікропросторі:

Вправи на удосконалення навичок інструментального дотикового сприйняття за допомогою грифеля. Вправи: за допомогою фланелеграфа та грифеля накреслити круг, трикутник, прямокутник, квадрат. Виконання вправ на брайлівській дошці у шестикрапці за допомогою грифеля. Вправи на вимірювання за допомогою антропометрії. Вправи на орієнтування на брайлівському приладі за допомогою грифеля при письмі. Вправи: як правильно писати зліва-направо чи з права-наліво? Вгорі чи внизу тощо. Читання рельєфних малюнків та співвідношення їх із предметами, за допомогою дотику.

Вправи на розвиток дрібної моторики та дотикової чутливості пальців обох рук. Вправи з паличками: виймання паличок із коробочки (по одній, дві, три, чотири і т.д.) почергово правою і лівою руками, перекладати палички із однієї коробочки в іншу, складання із паличок по пам'яті геометричних фігур тощо.

Вправи на розвиток загальної моторики:

Розвивальні вправи уміння ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори, вчити ходити парами, в колоні, по одному, в кругу, в шеренгу.

Вправи на ознайомлення дитини з тростиною. Показати дитині як правильно тримати тростину, як нею користуватися. Вправи на правильну поставу під час ходьби з тростиною. За допомогою тростини дитині пропонується пройти прямо від стіни до вікна і назад.

Вправи на ознайомлення як правильно захвачувати і утримувати тростину, техніка безпеки під час користування нею. Закріплення вправ на ознайомлення як правильно захвачувати і утримувати тростину, як нею користуватися; техніка безпеки під час користування нею.

Ігри:

Гра «Чарівна торбинка». У торбинці знаходяться різні кульки. Впізнай і назви кульку, з якого матеріалу вона зроблена (з металу, гуми, пластмаси чи дерева).

Гра «Що у тебе у портфелі?» Обстеження предметів захоплюючими рухами долоні, пальцями.

Гра «Що намальовано?» Читання рельєфних малюнків та співвідношення їх із предметами, за допомогою дотику.

Гра «Зашнуруй черевички». Дитину просять показати, як правильно зашнурувати черевички.

Гра «Ліплення». Вчитель пропонує дитині зліпити з пластиліну колобка, зайчика або якийсь овоч чи фрукт.

Гра «Спіймай м'яч і кинь мені». Під час цієї гри за допомогою правильної пози і жестів дитина ловить м'яч і кидає його вам.

Гра «Знайди м'ячик». Дитині пропонується пройти прямо, повернутися, нагнутися, присісти, знайти м'ячик.

Гра «Хто або що це?». За допомогою обстеження опудал та об'ємних іграшок впізнати хто або що це за тварина, птах чи іграшка.

Гра «Фрукт чи овоч». Учень бере по черзі овоч або фрукт і називає правильну відповідь. Так само можна програти в гру «Тварина чи птах». За допомогою обстеження макета учень називає правильну відповідь.

Гра «Розпізнавання голосів тварин та пташок». Прослухайте записи голосів тварин і пташок, впізнайте, які тварини і пташки прийшли до нас в гості. Назвіть їх.

Гра «Нанизати намисто». В цій грі потрібно правильно і швидко за розміром нанизати на дріт намистинки.

Гра «Вгору-вниз». В таку гру можна гратися як в школі, так і в приміщеннях де є сходи. За допомогою тростини спускатися і підніматися по сходах при цьому рахуючи сходинки, щоб було цікаво ними підніматися і спускатись (раз, два, три, чотири, п'ять тощо).

Гра «Знайди м'ячик і кинь мені». Під час цієї гри за допомогою правильної пози і жестів дитині пропонується пройти прямо, повернутися, нагнутися, присісти, знайти м'ячик і кинути його вам.

Гра «Впізнати за запахом». Вчитель роздає дітям баночки з різними запахами (чаю, кави, хліба, парфумів, мила, зубної пасти та ін., що зустрічається в побуті), а діти повинні відгадати чим пахне.

Гра «Візьми м'ячик і кинь». Під час цієї гри за допомогою правильної пози і жестів дитині пропонується пройти прямо, повернутися, нагнутися, присісти, взяти м'ячик і кинути.

Ігри з м'ячем: «Вдар правою ногою по м'ячу», «Візьми м'яч в ліву руку, а правою рукою вибий його», «Кинь м'яч позаду себе» тощо.

Пограйте в гру «Що цим предметом роблять?» Наприклад: вчитель показує і називає голку, а учень повинен відповісти, що голкою шиють.

Сюжетно-рольова гра «Ми – пасажери».

Дидактична гра «Що під ногами?» Вправи на визначення матеріалу за якістю: гладенька, шорстка, м'яка, тверда.

Дидактична гра «Що намальовано?»

Дидактична гра: «Зафарбовування малюнка за контуром».

Дидактичні ігри: «Як знайти доріжку?», «Що зліва, що справа?», «Де ти знаходишся?»

Дидактична гра «Який я плід?».

Дидактична гра «Впізнай за смаком».

Дидактичні ігри: «У кожної гілочки – свої діточки», «У мене у садку достигли ...», «А у мене в городі вирости...».

Дидактична гра: «Впізнай за формою» (ложка чи виделка, голка чи дротик тощо).

Дидактичні ігри: «Що так пахне?», «Впізнай за формою», «Вибери з поданих фруктів кислі, солодкі».

Гра: «Кинь м'ячик у кільце».

Гра «Визнач частину тіла за загадкою».

Гра «Скільки шагів від столу до стіни».

Гра: «Хто швидше розбере та складе пірамідку».

Ігри: «Знайди своє місце за столом», «Що у нас на сніданок?», «Впізнай за смаком».

Ігри: «Вгадай хто розмовляє?», «Який ти шум чуєш за вікном? Дощ чи вітер?», «Що проїхало, автобус чи тролейбус?».

2.3. Рекомендації щодо обладнання кабінету орієнтування в просторі для незрячих та слабозорих дітей.

Рекомендації по організації кабінетів з просторового орієнтування та мобільності у спеціальних навчальних закладах для дітей з глибокими порушеннями зору:

I. Загальні положення.

У новий типовий навчальний план школи для незрячих дітей включені спеціальні заняття з навчання незрячих дітей початкових класів з орієнтування в просторі. Для керівництва цією роботою і ефективного проведення занять необхідна організація в школах спеціальних кабінетів.

Кабінети повинні забезпечити організаційну, матеріальну, навчально-методичну основу для роботи по формуванню просторового орієнтування у незрячих дітей в період шкільного навчання.

II. Основні завдання.

Основними завданнями кабінетів розвитку орієнтування в просторі є:

- формування основних понять і уявлень про простір і орієнтування в ньому;
- розвиток в учнів мотивації, вольових якостей, стійкого інтересу до занять з просторового орієнтування;
- сенсорний розвиток;
- розвиток просторового мислення;

- навчання просторового орієнтування в шкільному приміщенні, на робочих місцях, на пришкільній ділянці, майданчику тощо;
- оволодіння основами техніки користування тростиною і іншими тифлотехнічними засобами, застосовуваними в орієнтуванні;
- забезпечення засобів наочного навчання (макети, моделі, рельєфно-графічні плани і схеми) при навчанні орієнтуванню;
- навчання просторового орієнтування у своєму житловому районі, в місті, сільській місцевості, у транспорті тощо;
- здійснення міжпредметних зв'язків у процесі навчання за орієнтуванням;
- перевірка знань, вмінь та навичок з просторового орієнтування.

III. Працівники кабінету з просторового орієнтування.

Заняття з просторового орієнтування проводять тифлопедагоги, дефектологи, вихователі. В обов'язки дефектолога (тифлопедагога) входить також здійснення міжпредметних зв'язків та надання методичної допомоги викладачам інших дисциплін. Адміністративне керівництво кабінетом здійснює директор школи.

IV. Матеріальне забезпечення кабінетів.

У кабінеті розвитку просторового орієнтування повинен бути необхідний мінімум приладів і обладнання для оцінки рівня розвитку орієнтовних навичок, комплекс дидактичних засобів наочності (макети, схеми, моделі, рельєфно-графічні плани, карти, технічні пристрої і тростини для проведення занять з орієнтування).

Для сенсорного розвитку також необхідний набір спеціальних приладів і предметів.

Заняття з просторового орієнтування проводяться у відповідності з конкретними завданнями уроку в кабінеті, в спортзалі, на майданчику або на вулиці тощо.

Література:

1. Ананьев Б.Г., Рыбалко Е.Ф. Особенности восприятия пространства у детей. – М.: Просвещение, 1964.
2. Кручинин В.А. Формирование пространственной ориентировки у детей с нарушениями зрения в процессе школьного обучения. СПб., 1991.
3. Люблинская А.А. Особенности освоения пространства детьми дошкольного возраста // Формирования восприятия пространства и пространственных представлений у детей. – М.: АПН РСФСР, 1956. – Вып. 86.
4. Наумов М.Н. Обучение слепых пространственной ориентировке: Учебное пособие. - М.: ВОС, 1982.
5. Солнцева Л.И. Обучение ориентировке в пространстве // Слепой ребенок в семье / Под ред. Л.И.Солнцевой. – М., 1989.

Додатки:

Додаток 1.

Обладнання кабінету просторового орієнтування для незрячих та слабозорих дітей

У кабінеті повинно бути таке обладнання:

1. Методична література, розробки занять.
2. Програма навчання просторового орієнтування.
3. Макети кожного поверху школи (для вивчення приміщень на своєму поверсі та на інших поверхах).
4. Звукові сигналізатори (для орієнтування у вільному просторі без перешкод та визначення напрямку руху).
5. Тростини різних видів (складні, нескладні, телескопічні, довгі).
6. Прибори з тифлографіки (для самостійного малювання схем та маршрутів).

7. Компакт-диски з записами звуків природи, птахів, тварин, а також із словесними описами маршрутів.
8. Зразки різних матеріалів (дерево, метал, пластик, гума, шкіра, скло, папір, тканина, картон тощо).
9. Набір предметів зроблених з різних матеріалів.
10. Набір об'ємних та плоских геометричних фігур.
11. Набір однакових предметів різних за величиною (м'ячі, пірамідки, матрьошки) для навчання порівнянню та співвідношенню предметів за величиною.
12. Еталони кольорів.
13. Макети свійських та диких тварин, птахів, риб.
14. Іграшки різної величини та кольору.
15. Набір різних запахів (для приготування та розвитку нюху).
16. Схеми шкільних приміщень (рельєфні та плоскі).
17. Схеми різних маршрутів (рельєфні та плоскі).
18. М'ячі, кеглі.
19. Шкільна дошка (для малювання маршрутів та схем).
20. Мішень, озвучена мішень.
21. Умовний місток через річку, вузька кладка (для розвитку рівноваги та впевненості в просторі).
22. Набір фломастерів та маркерів.
23. Шкільна указка 2-4 шт.
24. Звукові маяки.
25. Прилади для тренування відчуття перешкод.
26. «Орієнтир».

Обладнання та матеріали можна корегувати та змінювати. В залежності від потреб та побудови навчального процесу з просторового орієнтування.

Для оцінки просторового орієнтування незрячих учнів у навколишньому просторі пропонується три блоки тестів-завдань по три завдання в кожному.

1-ий блок

Оцінка вміння орієнтуватися в напрямках у просторі при різних системах відліку (по «схемі тіла», тобто щодо власного тіла, відносно зовнішніх предметів, інших людей і при зміні позицій спостереження).

1-е завдання:

Вказати рукою напрям: ліве, праве, переднє, заднє, верхнє, нижнє.

Виконання. З вихідного положення о. с. (основна стійка) учень по команді вчителя показує рукою названий вчителем напрямок по відношенню до себе.

2-е завдання:

Вказати ті ж напрямки для людини, що стоїть обличчям до дитини (уявляючи себе на його місці).

Виконання. З вихідного положення о. с. (основна стійка) учень по команді вчителя показує рукою лівий, правий, верхній, нижній, передній, задній напрямки щодо стоячої перед учнем людини.

3-е завдання:

Виконати повороти ліворуч, праворуч, кругом, повернутися обличчям, спиною, боком (лівим, правим) до вікна, до дверей, до вчителя.

Виконання. З вихідного положення о. с. (основна стійка) учень виконує повороти у зазначеній вчителем послідовності.

2-ий блок

Оцінка вміння орієнтуватися серед предметів оточення, а також оцінювати просторові відношення між ними.

1-е завдання:

Вказати своє становище серед предметів з використанням прийменників і прислівників (з, над, під, перед, зліва, справа і т.д.).

Виконання. Учень знаходиться в класній кімнаті. Перед ним класний стіл, ззаду на стіні висить дошка, ліворуч (праворуч) стілець. По команді вчителя учень обстежує навколишні предмети, називає, що знаходиться перед ним, ззаду, ліворуч (праворуч).

2-е завдання:

Те саме, але з поворотом на 90°С, 180°С.

3-е завдання:

Вказати з використанням прийменників і прислівників місцезнаходження предмета серед інших предметів, розташованих на обмежене площині (на столі, парті).

Виконання. Учень сидить за столом, на якому розміщені в центрі грифель, зліва від нього – книга, справа – зошит, попереду – лінійка, в книзі – листівка, під зошитом – олівець. По команді вчителя учень називає, починаючи з грифеля, що, де знаходиться.

3-ий блок

Оцінка вміння визначати віддаленість та місцезнаходження предметів, об'єктів.

1-е завдання:

Вказати, де знаходяться предмети на столі щодо учня.

Виконання. Учень сидить за столом, на якому вчитель в різних напрямках переміщує предмети (грифель, зошит) далі або ближче до нього. Учень указує щодо власного тіла, де знаходяться предмети після пересування: далі, ближче, там, тут і т.д.

2-е завдання:

Вказати в добре знайомій класній кімнаті (чи іншому приміщенні), де знаходяться предмети, що показуються вчителем, щодо учня.

Виконання. Учень знаходиться в класній кімнаті біля вчительського столу і відповідно з питаннями вчителя вказує рукою, де розташований той або інший предмет, використовуючи спеціальну термінологію (наприклад, «Де в класі знаходиться шафа?», «Там», «Тут» тощо).

3-є завдання:

Вказати рукою, де розташована їдальня, бібліотека, майстерня або пошта, магазин і т.д.

Виконання. Учень знаходиться у вестибюлі школи або біля її входу. Завдання виконується так само, як і попереднє.

Оцінка виконання окремого завдання в кожному блоці тестів:

– виконано – завдання правильно, у відповідності з інструкцією;

– частково виконано – завдання виконане не повністю або з незначними помилками;

– не виконано – завдання не виконано або виконано з грубими помилками.

За оцінку «виконано» кожного завдання випробуваний отримує 2 бали, за «частково виконано» – 1 бали, за «не виконано» – 0.

Загальна оцінка просторового орієнтування в кожному блоці завдання: добре – 7-9 балів, задовільно – 5-6 балів, погано – менше 5 балів.

Додаток 3.

Тематичний план з просторового орієнтування для дітей з глибокими порушеннями зору підготовчих – 4-их класів

№ п/п	Тематичний план	Класи / кількість годин (на тиждень)				
		Підгото- вчий кл.	1 кл.	2 кл.	3 кл.	4 кл.
1.	Розвиток дрібної моторики.	2	2	2	2	2

2.	Розвиток загальної моторики.	2	2	2	2	2
3.	Розвиток уявлень про предмети та явища оточуючого простору.	2	2	2	2	2
4.	Орієнтування на власному тілі.	2	2	2	2	2
5.	Розвиток готовності збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір) до навчання просторового орієнтування.	2	2	2	2	2
6.	Орієнтування в мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, на приладі для письма шрифтом Брайля).	2	2	2	2	2
7.	Орієнтування в макропросторі (кімната, школа, клас, вулиця, транспорт).	2	2	2	2	2
Всього (кількість годин на рік):		70	70	70	70	70

Додаток 4.

Корекційна програма з просторового орієнтування для дітей з глибокими порушеннями зору підготовчого – 4-го класів

Пояснювальна записка

Особливості психофізичного розвитку сліпих дітей та дітей зі зниженим зором вимагають специфічної організації змісту освіти, методів і прийомів їхнього навчання і виховання. Спеціально організоване навчання сприяє формуванню життєвих компетенцій у дітей з вадами зору.

Тому навчальним планом спеціальної загальної школи для дітей із вадами зору передбачено блок корекційно-розвивальних занять, однією із складових якого є орієнтування у просторі.

Програма містить комплексну систему навчання спеціальних умінь і навичок, цілеспрямовану на формування у сліпих молодших школярів компенсаторних способів діяльності одночасно з корекцією первинних і вторинних відхилень розвитку для забезпечення оптимальної інтеграції у сучасні умови життєдіяльності.

Програма побудована за концентричним принципом, який передбачає збільшення обсягу та ускладнення змісту матеріалу в кожному класі з урахуванням вікових та психологічних особливостей розвитку незрячих дітей. Програма забезпечує науковість, систематичність і послідовність формування в учнів знань та умінь, має практичну спрямованість. Її зміст зорієнтовано на оволодіння у певній послідовності сенсорними, розумовими та практичними операціями, прийомами, діями, що є основою для формування соціальних компетенцій у дітей з глибокими порушеннями зору.

Важкі порушення сенсорної сфери у сліпих дітей та дітей зі зніженим зором впливають на їх розвиток, вносять своєрідність у процес навчання та життєдіяльності. Характерний для сліпих і слабозорих дітей

вербалізм уявлень призводить до формального заучування та викладу знань, набутих з комунікативного оточення та інформаційних джерел. Нечіткість, уповільненість, вузькість сприйняття обумовлюють труднощі впізнавання, розрізнення предметів і явищ довкілля, їх форм, характерних зовнішніх ознак тощо. Недорозвиненість тактильних відчуттів, загальної й дрібної моторики спричиняє неточність координованих рухів, уповільнення виконання дій, труднощі в орієнтуванні.

Сучасний склад дітей шкіл сліпих та дітей зі зниженим зором неоднорідний і різниться за ступенем порушення зору, рівнем фізичного та інтелектуального розвитку, умовами дошкільного виховання.

У зв'язку з цим навчання спеціальних умінь та навичок можливе лише за наявності індивідуального підходу до кожної незрячої дитини з урахуванням характеру її дефекту, особливостей особистості та набутого досвіду життя.

Основними завданнями корекційних занять є наступні:

- розвиток дрібної моторики;
- розвиток загальної моторики;
- розвиток уявлень про предмети та явища оточуючого простору;
- орієнтування на власному тілі;
- орієнтування в мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, на приладі для письма шрифтом Брайля);
- орієнтування в макропросторі (кімната, школа, клас, вулиця, транспорт);
- розвиток готовності збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір) до навчання просторового орієнтування.

Зміст навчального матеріалу програми, корекційно-розвиткова спрямованість, навчальні досягнення, вправи базуються, з одного боку, на врахуванні цих складових на основі загальноосвітніх предметів початкової школи; з іншого – є суто специфічним, притаманним лише незрячим дітям. Досягнення кінцевої мети – розвитку вмінь і навичок самостійної роботи і орієнтації у просторі молодших школярів – можливе лише при узгодженій роботі вчителя і вихователя. Програма є орієнтиром для корекційної роботи вчителя і не прив'язана до учбового плану.

Програмою передбачено розвиток індивідуальних можливостей учня – від орієнтації на власному тілі, через засвоєння дрібної моторики, геометричних форм, уявлень про простір класу та інших приміщень загального користування до локомоцій (пересування) у великому замкненому просторі; від початкових рухів і дій під керівництвом вчителя до максимальної самостійності при пересуванні у відкритому просторі, пізнавальної діяльності в цілому.

Розгляд конкретних тем вчитель вибирає довільно, в залежності від конкретних результатів кожного учня.

У програмі вказується орієнтовна кількість годин на вивчення кожного розділу, що дає змогу вчителю самостійно збільшувати або зменшувати час на вивчення окремих тем. Успішне засвоєння матеріалу передбачає постійне закріплення сформованих навичок і включення у заняття різноманітних завдань і вправ, пов'язаних з раніше вивченим. З метою підтримання у незрячих дітей інтересу до навчання, заняття слід проводити в ігровій формі, використовуючи при цьому посібники, іграшки та дидактичні ігри, натуральні об'єкти доступні для сприйняття незрячих.

Особлива роль відводиться вправам, які сприяють розвитку у дітей з вадами зору просторових уявлень, розширенню знань про предмети та явища довкілля, вправам з практичним змістом.

Значне місце займають екскурсії, практичні заняття, дидактичні ігри з використанням інтерактивних технологій. Оволодіння спеціальними вміннями та навичками полегшує соціально-психологічну адаптацію дітей з вадами зору до сучасних умов життя.

У кінці кожного року навчання слід проводити підсумкові заняття, де учні демонструють свої успіхи, а вчитель виявляє їхні утруднення і визначає перспективи роботи на наступний рік.

У програмі визначено вимоги до знань, умінь і навичок учнів на кінець кожного навчального року.

Підготовчий клас 70 годин на рік (по 2 години на тиждень)

№ п/п	Зміст навчального матеріалу	Корекційно-розвиткова спрямованість	Вправи
1	2	3	4
1.	Розвиток дрібної моторики. Зміцнення пальців рук, розвиток координації пальців, підготовка руки до письма і читання рельєфно-крапковим шрифтом	Розвивати уміння викладати, нанизувати, шнурувати, зав'язувати. Розширення уявлень про види природних матеріалів та їх властивості. Формувати вміння розпізнавати та розрізняти на дотик	Гра «Чарівна торбинка». У торбинці знаходяться різні кульки. Впізнай і назви кульку, з якого матеріалу вона зроблена (з металу, гуми, пластмаси чи дерева). Гра «Що у тебе у портфелі?» Обстеження предметів

	<p>(шрифтом Брайля). Викладання мозаїки. Надівання кілець на стрижень піраміди; розрізнення кілець піраміди за розмірами у послідовності зменшення. Ознайомлення з різними видами природних матеріалів (метал, папір, гума, пластмаса, дерево, каміння тощо). Робота з пластиліном, папером, дротом та іншими пластичними матеріалами. Вигинання з м'якого дроту різних геометричних фігур. Сортування намиста за розміром. Нанизування намиста на дріт. Розвиток виконавчих і контрольних дій обох рук.</p>	<p>співставлення деяких ознак предметів за формою, температурою, характером поверхні, матеріалом (папір, тканина, дерево, метал, пластмаса тощо). Розвиток дотикової чутливості та дотикового сприймання. Розвиток аналізу. Координація дій пальців обох рук. Зміцнення м'язів пальців обох рук. Розвиток уявлень про властивості різних матеріалів. Розвиток просторових уявлень. Уточнення і використання просторових уявлень. Оволодіння практичними навичками для успішного письма на брайлівському приладі. Формування виконавчих і контрольних дій на основі дотикового сприймання. Поєднання в роботі рук виконавчих і контрольних дій. Розвиток пам'яті, уваги, лексичного запасу. Розвиток залишкового зору.</p>	<p>захоплюючими рухами долоні, пальцями. Гра «Що намальовано?» Читання рельєфних малюнків та співвідношення їх із предметами, за допомогою дотику. Гра «Зашнуруй черевички». Дитину просять показати, як правильно зашнурувати черевички. Гра «Ліплення». Вчитель пропонує дитині зліпити з пластиліну колобка, зайчика або якийсь овоч чи фрукт.</p>
2.	<p>Розвиток загальної моторики. Формування правильної пози і жестів під час обстеження предметів та орієнтування. Знайомство з тростиною.</p>	<p>Розвивати фізичні навички, сприяти укріпленню м'язового апарату дитини. Розвивати уміння ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори, вчити ходити парами, в колоні. Формувати правильну позу в положенні стоячи, сидячи за столом, в кріслі, під час ходьби, під час пересування і дій з іграшками Ознайомлення з тростиною (правильний захват і утримання, техніка безпеки під час користування нею). Формувати правильні жести, що вказують напрям. Розвиток дотикового сприймання. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору.</p>	<p>Гра «Спіймай м'яч і кинь мені». Під час цієї гри за допомогою правильної пози і жестів дитина ловить м'яч і кидає його вам. Гра «Знайди м'ячик». Дитині пропонується пройти прямо, повернутися, нагнутися, присісти, знайти м'ячик. Вправи на ознайомлення дитини з тростиною. Показати дитині як правильно тримати тростину, як нею користуватися.</p>
3.	<p>Розвиток уявлень про предмети та явища оточуючого простору. Розуміння та оперування основними поняттями простору та орієнтування в ньому. Ознайомлення з натуральними предметами різної форми і розміру чи їх муляжами (яблуко, груша, слива, вишня, помідор, картопля, буряк,</p>	<p>Формувати уявлення про предмети та явища оточуючого простору (квартиру, кімнату, школу, клас): іграшки, геометричні фігури, меблі, посуд, одяг; формувати навички обстеження цих предметів; навчати користуватися ними в практичній діяльності й під час просторового орієнтування; співвідносити реальні предмети з їх моделями, кольоровим</p>	<p>Гра «Хто або що це?». За допомогою обстеження опудал та об'ємних іграшок впізнати хто або що це за тварина, птах чи іграшка. Завдання: дитина повинна назвати по пам'яті предмети, які наповнюють її кімнату, описати їх; назвати, які улюблені іграшки є в її ігровій кімнаті і де вони знаходяться; знайти в класі предмет, у якого була б спинка, сидіння і чотири ніжки; де</p>

	<p>морква, огірок). Ліплення їх з пластиліну.</p> <p>Обстеження опудал та об'ємних іграшок різних тварин і птахів (корови, собаки, kota, зайця, білки, їжака, миші, голуба, ворони).</p> <p>Ознайомлення з геометричними фігурами та тілами (кубиками, пірамідами, кільцями, циліндрами, м'ячами, кругами, трикутниками, прямокутниками, квадратами тощо).</p> <p>Способи обстеження предметів, розміщених у класі та їх взаємне розташування.</p> <p>Предмети класного приміщення: столи чи парти, стільці, шафи, їх призначення та характерні ознаки, вікна.</p>	<p>зображенням.</p> <p>Збагачення конкретного сенсорного досвіду і утворення та розширення понять про натуральні предмети (овочі, фрукти, тварини, птахи).</p> <p>Оволодіння навичками предметної діяльності та їх розвиток. Опанування деякими способами дотикового обстеження та порівняння різних фігур. Конкретизація уявлень про ознаки та властивості деяких геометричних фігур і тіл.</p> <p>Розвиток рухових можливостей та координації рук, координації пальців.</p> <p>Розвиток пам'яті, мови, лексичного запасу. Розвиток рухів та координації рук, переміщення геометричних тіл у просторі.</p> <p>Збагачення дотикового, чуттєвого досвіду, конкретизація уявлень та закріплення їх у словах, збагачення понять.</p> <p>Розвиток дотикової чутливості пальців, дотикового сприймання, координації залишкового зору та рук.</p>	<p>знаходиться шкільна шафа в класі, назвати предмети, які її наповнюють; які ще дитина знає предмети, що наповнюють її клас.</p> <p>Гра «Фрукт чи овоч». Учень бере по черзі овоч або фрукт і називає правильну відповідь. Так само можна програти в гру «Тварина чи птах». За допомогою обстеження макета учень називає правильну відповідь.</p>
4.	<p>Орієнтування на власному тілі.</p> <p>Знайомство і назва різних частин тіла і обличчя. Визначення парних органів. Визначення і формування елементарних просторових понять.</p>	<p>Формування уявлень про розміщення частин тіла та обличчя, про їх просторове розташування. Уточнення, розміщення і назва частин власного тіла та закріплення їх у слові. Формування вмінь правильно розрізняти і називати частини свого тіла та обличчя.</p> <p>Конкретизація уявлень про розташування частин свого тіла і обличчя відповідними просторовими термінами: права, ліва, верхня, нижня, передня, задня, справа, зліва, зверху, знизу, спереду, позаду.</p> <p>Конкретизація елементарних просторових уявлень та формування понять про них.</p> <p>Розвиток координації рухів.</p>	<p>Назви і покажи частини свого тіла і обличчя. «Де у тебе голова, де ноги, руки, груди, спина, ніс, очі, губи, вуха тощо».</p> <p>Виконай вправи: «Де у тебе знаходиться живіт, а де спина? Спереду чи позаду?»; «Назви та покажи парні частини тіла та обличчя»; «Візьми прапорець в праву руку і покажи ним наліво, направо, вгору, вниз»; «Доторкнись правою рукою до лівої ноги»; «Вдар по м'ячику лівою ногою» тощо.</p>
5.	<p>Розвиток готовності збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір) до навчання просторового орієнтування.</p> <p>Вміння застосовувати збережені аналізатори під час орієнтування. Розвиток слухового і нюхового,</p>	<p>Формування уявлень розрізняти на дотик (долонею, пальцями рук, підощвами ніг) деякі властивості оточуючих предметів; впізнавати і локалізувати голоси знайомих людей, впізнання деяких домашніх тварин і птахів за їх голосами; розпізнавати за запахом їжу, кабінет лікаря,</p>	<p>Виконайте завдання: за допомогою залишкового зору діти повинні викласти фігури за кольором та по черзі в рядок так, щоб спочатку був лише трикутник синього кольору, за ним – круг червоного кольору, потім квадрат зеленого кольору.</p> <p>Дидактична гра «Що під ногами?»</p> <p>Вправи на визначення матеріалу за якістю: гладенька, шорстка, м'яка,</p>

	дотикового сприймання та залишкового зору.	ідально. Формувати вміння впізнавати предмети знайомого простору з допомогою залишкового зору, вчити виділяти зорові ознаки предметів, що наповнюють знайомий простір (колір, форма, розмір), сприймати добре знайомі предмети в контрастному кольоровому зображенні. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору. Розвиток пам'яті, уваги та уяви.	тверда. Гра «Розпізнавання голосів тварин та пташок». Прослухайте записи голосів тварин і пташок, впізнайте, які тварини і пташки прийшли до нас в гості. Назвіть їх. Гра «Впізнати за запахом». Вчитель роздає дітям баночки з різними запахами, а діти повинні відгадати чим пахне.
6.	Орієнтування в мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, на приладі для письма шрифтом Брайля). Правильна посадка і дотримання порядку на робочому місці. Орієнтування на робочому місці. Ознайомлення з інструментами і приладами для рельєфного малювання.	Розвиток дотикового сприймання. Розвиток просторових уявлень. Формувати елементарні навички орієнтування за столом під час їжі та навчально-ігрової діяльності; на індивідуальному фланелеграфі, на приладі для рельєфно-крапкового письма шрифтом Брайля, на аркуші паперу, під час рельєфного малювання, в книжці під час розгляду ілюстрацій. Оволодіння практичними навичками для успішного письма на брайлівському приладі. Розвиток мови і пам'яті.	Правила поведінки за столом. Орієнтування на поверхні стола. Читання рельєфних малюнків та співвідношення їх із предметами, за допомогою дотику. Дидактична гра «Що намальовано?» Дидактична гра: «Зафарбовування малюнка за контуром». Орієнтування в шестикрапці за допомогою грифеля.
7.	Орієнтування в макропросторі (кімната, школа, клас, вулиця, транспорт). Прийоми обстеження приміщення. Знаходження опорних орієнтирів. Розвиток взаємодії та партнерства при пересуванні парами. Правила безпеки при орієнтації у замкненому та відкритому просторі.	Розвиток дотикового сприймання. Розвиток просторових уявлень. Розвиток навичок обстеження незнайомого приміщення. Застосування та розвиток компенсаторних прийомів обстеження замкнутого простору – використання довжини руки, рахування кроків, застосування слуху. Розширення предметних уявлень. Конкретизація предметних та просторових образів. Збагачення лексичного запасу. Розширення чуттєвого досвіду. Початкове формування навичок самостійного обстеження. Розвиток пам'яті, уваги та уяви. Формування і розвиток навичок самостійно пересуватися у приміщеннях постійного користування – класі, коридорі, туалеті, спальній кімнаті, ідальні. Прищеплення вмінь та навичок техніки безпеки при самостійному пересуванні. Розвиток дотику, слуху,	Орієнтація в класній кімнаті, спальні, ідальні. Вивчення класної кімнати, опочивальні, місць загального користування. Вивчення маршруту: «клас – ідальня», «клас – опочивальня», «клас – туалет». Самостійне, безпечне пересування, за цими маршрутами. Дидактичні ігри: «А у нас вдома», «Мій клас». Ознайомлення з правилами безпечного пересування в приміщенні та сходами. Дидактичні ігри: «Як знайти доріжку?», «Що зліва, що справа?», «Де ти знаходишся?» Правила поведінки в транспорті. Сюжетно-рольова гра «Ми – пасажери». Правила переходу вулиці. Світлофор. Практична робота: «Перехід через вулицю». Словесний опис маршруту «Дорога до школи». Екскурсія на зупинку тролейбуса. Ознайомлення з правилами орієнтування в незнайомому приміщенні.

		<p>залишкового зору і нюху при визначенні та користуванні вказаними орієнтирами.</p> <p>Формування вмінь рухатися у колоні один за одним. Розвиток уваги та відчуття безпечної дистанції.</p> <p>Вміння рухатися, повертатися у потрібному напрямку і темпі, зупинятися по сигналу вчителя.</p> <p>Виховання взаєморозуміння між партнерами у парі при зміні характеристик руху.</p> <p>Розрізнення на слух різних звуків. Розвиток дотику ніг. Розвиток предметних і просторових уявлень. Розвиток вестибулярного апарату.</p> <p>Оволодіння правилами безпеки при орієнтації у замкненому та відкритому просторі.</p> <p>Розширення уявлень про приміщення різного функціонального призначення.</p>	<p>Відвідування лялькового театру.</p> <p>Дидактична гра: «Де я живу?»</p> <p>Ознайомлення з маршрутом до зоопарку. Прогулянка з батьками.</p>
--	--	---	--

На кінець навчального року учень:

- оволодіває навичками дотикового обстеження предметів;
- має уявлення і вміє орієнтуватися в класі, на робочому місці, в приміщеннях постійного користування та на вулиці;
- оволодіває прийомами ручної праці, знаннями про деякі матеріали та їх властивості;
- користуватися засобами особистої гігієни, прибирання класу;
- оволодіває навичками самообслуговування та взаємодії з оточуючими;
- дотримується дисципліни на уроках, в ігровій діяльності, під час прогулянок та екскурсій;
- оволодіває навичками мовного спілкування та початкового обстеження оточуючого простору на полісенсорній основі;
- орієнтуватися в мікро- та макропросторі;
- ввічливо поводитися в класі, їдальні, в громадських місцях;
- орієнтуватися в часі і просторі.

1-й клас

70 годин на рік (2 година на тиждень)

№ п/п	Зміст навчального матеріалу	Корекційно-розвиткова спрямованість	Вправи
1	2	3	4
1.	<p>Розвиток дрібної моторики.</p> <p>Розвиток координації рук при читанні і письмі шрифтом Брайля.</p> <p>Робота з підручником.</p> <p>Поняття дзеркальності та симетрії. Робота з пластиліном, насінням (крупамі), папером, дротом та іншими пластичними матеріалами.</p> <p>Вигинання з м'якого дроту різних геометричних фігур. Сортування намиста</p>	<p>Удосконалення навичок інструментального дотикового сприйняття за допомогою грифеля.</p> <p>Підвищення дотикової чутливості, зміцнення сили пальців. Розвиток дрібної моторики та координації рук.</p> <p>Розвивати уміння вкладати, нанизувати, шнурувати, зав'язувати. Формувати способи активного дотику (діти можуть пересуватися, обмацуючи руками стіни, шафи, парти), розрізнення і співставлення</p>	<p>Вправи з перебирання та сортування насіння, круп.</p> <p>Складання колекції насіння, кісточок лісових та садових рослин.</p> <p>Словесний опис садових рослин за формою, кольором, розміром, запахом, смаком. Дидактична гра «Який я плід?».</p> <p>Складання осіннього букета з листя дерев, квітів, трав. Гра «Нанизати намисто». В цій грі потрібно правильно і швидко за розміром нанизати на дріт намистинки. Дидактична гра «Чарівна торбинка».</p>

	за розміром. Розвиток виконавчих і контрольних дій обох рук.	деяких ознак предметів за формою, температурою, характером поверхні, матеріалом (папір, тканина). Розвиток інструментальної чутливості та орієнтації. Розвиток точності дій. Розвиток виконавчих і контрольних дій обох рук. Розвиток уваги і уважності. Координація дій пальців обох рук. Зміцнення м'язів пальців обох рук. Розвиток уявлень про властивості різних матеріалів. Розвиток просторових уявлень. Уточнення і використання просторових уявлень. Оволодіння практичними навичками для успішного письма на брайлівському приладі. Формування виконавчих і контрольних дій на основі дотикового сприймання. Поєднання в роботі рук виконавчих і контрольних дій. Розвиток пам'яті, уваги, лексичного запасу. Розвиток залишкового зору.	Читання випуклих та рельєфних малюнків.
2.	Розвиток загальної моторики. Формування правильної пози і жестів під час обстеження предметів та орієнтування. Знайомство з тростиною. Розвиток уявлень вміння ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори, вчити ходити парами, в колоні.	Розвивати фізичні навички, сприяти укріпленню м'язового апарату дитини. Розвивати вміння ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори, вчити ходити парами, в колоні. Формувати правильну позу в положенні стоячи, сидячи за столом, в кріслі, під час ходьби, під час пересування і дій з іграшками. Ознайомлення з тростиною (правильний захват і утримання, техніка безпеки під час користування нею). Формувати правильні жести, що вказують напрям. Розвиток дотикового сприймання. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору.	Розвивальні вправи уміння ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори, вчити ходити парами, в колоні. Гра «Спіймай м'яч і кинь мені». Під час цієї гри за допомогою правильної пози і жестів дитина ловить м'яч і кидає його вам; Гра «Вгору-вниз». В таку гру можна гратися як в школі, так і в приміщеннях де є сходи. За допомогою тростини спускатися і підніматися по сходах при цьому рахуючи сходи, щоб було цікаво ними підніматися і спускатись (раз, два, три, чотири, п'ять тощо). Вправи на ознайомлення як правильно захватувати і утримувати тростину, техніка безпеки під час користування нею.
3.	Розвиток уявлень про предмети та явища оточуючого простору. Ознайомлення з геометричними фігурами та тілами (кубиками, пірамідами, кільцями, циліндрами, м'ячами, кругами, трикутниками, прямокутниками, квадратами тощо). Розширення уявлень про	Формування уявлень про геометричні фігури і тіла та їх трансформацію. Розширення і закріплення понять про геометричні фігури і тіла. Розвиток вмінь трансформування різних фігур. Опанування деякими способами дотикового обстеження та порівняння різних фігур. Конкретизація уявлень про ознаки та властивості деяких	Вправи на: обстеження геометричних фігур та тіл (кубиків, пірамід, кілець, циліндрів, м'ячів, кругів, трикутників, прямокутників, квадратів тощо) за допомогою кисті рук (пальцевий, кистьовий та долонний способи); обстеження предметів за сенсорними еталонами (колір, форма, розмір, величина, вага); групування предметів за певними ознаками; зіставлення предметів (за вагою, шириною,

	<p>геометричні фігури і тіла та їх трансформацію. Розвиток уявлень про різні величини на основі дотикового та зорового (при збереженому зорі) сприймання. Розвиток уявлень про різні матеріали та їх властивості.</p>	<p>геометричних фігур і тіл. Використання логічних прийомів порівняння. Розширення навичок роботи з різними матеріалами та засобами. Практичне застосування навичок вимірювальних дій. Застосування набутих знань про геометричні форми до предметів оточення. Знання про властивості і застосування різних матеріалів в житті людини. Розвиток аналітико-синтетичної діяльності. Розвиток пізнавальних інтересів, лексичного запасу. Розширення просторових уявлень.</p>	<p>товщиною). Гра: «Хто швидше розбере та складе пірамідку». Гра: «Кинь м'ячик у кільце». Вправа: «Розклади вирізані фігурки по черзі в рядок так, щоб спочатку був лише прямокутник, за ним – круг, потім квадрат, а в кінці трикутник».</p>
4.	<p>Орієнтування на власному тілі. Розширення уявлень орієнтування на схемі тіла. Визначення розмірів власного тіла. Розвиток орієнтування на власному тілі та тілах інших людей. Застосування вимірювальних приладів. Використання власних індивідуальних параметрів для вимірювання довколишніх предметів і просторової орієнтації.</p>	<p>Формування уявлень про власне тіло та тіла інших людей, визначати парні органи. Застосування дотикових уявлень при розпізнаванні однокласників. Розвиток вміння орієнтуватися за напрямком від свого тіла – «на себе» та «від себе», правильно вживати слова «справа», «зліва», розрізнити просторовий напрямок і вміння показати напрямки: спереду-вперед, ззаду-назад, наліво-зліва, направо-справа, вгорі-внизу, навпроти; правильно вживати в мовленні прийменники <i>за, перед</i>. Розвиток навичок вимірювання в повсякденному житті. Перенос і застосування їх в видозмінених умовах. Розширення просторових уявлень. Розвиток пам'яті, уваги, лексичного запасу.</p>	<p>Гра «Визнач частину тіла за загадкою». Вправи: визнач різні сторони стосовно себе; покажи праву (ліву) руку; – скажи, що попереду тебе (ззаду, зверху, внизу); – покажи напрямки від себе: вперед-спереду, назад-позаду, направо-справа. Ігри: «Куди кинули м'яч?», «Знайди сусіда»; – визнач розташування предметів відносно себе – спереду, перед, за, позаду, зліва, вгорі. Гра «Знайди іграшку». Вправи на вимірювання простору за допомогою шагів. Гра «Скільки шагів від столу до стіни».</p>
5.	<p>Орієнтування в мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, на приладі для письма шрифтом Брайля). Правильна посадка і дотримання порядку на робочому місці. Орієнтування на робочому місці. Ознайомлення з інструментами і приладами для рельєфного малювання.</p>	<p>Розвиток дотикового сприймання. Розвиток просторових уявлень орієнтування на парті. Розміщення на ній навчального приладдя. Орієнтування на брайлівській дошці у шестикрапці за допомогою грифеля. Формувати елементарні навички орієнтування за столом під час їжі та навчально-ігрової діяльності; на індивідуальному фланелеграфі, на приладі для рельєфно-крапкового письма шрифтом Брайля, на аркуші паперу, під час рельєфного малювання, в книжці під час</p>	<p>Правила поведінки за столом. Орієнтування на поверхні стола. Орієнтування на парті. Розміщення на ній навчального приладдя. Виконання вправ на брайлівській дошці у шестикрапці за допомогою грифеля. Вправи на орієнтування у книзі, тексті. Читання рельєфних малюнків та співвідношення їх із предметами, за допомогою дотику. Дидактична гра «Що намальовано?» Дидактична гра: «Зафарбовування малюнка за контуром».</p>

		розгляду ілюстрацій. Оволодіння практичними навичками для успішного письма на брайлівському приладі. Розвиток мови і пам'яті.	
6.	<p>Орієнтування в макропросторі (кімната, школа, клас, вулиця, транспорт).</p> <p>Прийоми обстеження приміщення. Знаходження опорних орієнтирів. Правила безпеки при орієнтації у замкненому та відкритому просторі. Ознайомлення з моделями видів транспорту. Правила поведінки на вулиці. Використання і розвиток дотику на вулиці. Характеристика сезонних особливостей при орієнтації на вулиці.</p>	<p>Навчати за різними ознаками знаходити предмети побуту й найближчого оточення, їх положення в просторі, вказувати напрям пересування цих предметів в просторі. Формувати навички все ставити і класти на свої місця та навички безпечного пересування в просторі. Формувати часові поняття (день-ніч). Засвоєння і користування правилами поведінки. Розвиток збагачення уявлень про довкілля на полісенсорній основі. Формування основ цілісного сприймання світу. Формування уваги, уважності, збагачення лексичного запасу. Розвиток фізичної, пізнавальної активності, самостійності, дисциплінованості.</p>	<p>Орієнтація в класній кімнаті, спальні, їдальні. Вивчення класної кімнати, опочивальні, місць загального користування. Закріплення вивчення маршруту: «клас – їдальня», «клас – опочивальня», «клас – туалет». Самостійне, безпечне пересування, за цими маршрутами. Ознайомлення з правилами безпечного пересування в приміщенні та сходами. Дидактичні ігри: «Як знайти доріжку?», «Що зліва, що справа?», «Де ти знаходишся?»</p> <p>Правила поведінки в транспорті. Правила й прийоми посадки в транспорт (прийоми захисту й обходу перешкод на вулиці). Дидактична гра «На вулиці міста». Практичне заняття «Поїздка в міському транспорті». Визначення видів транспорту та напрямку руху за слухом. Правила переходу вулиці. Світлофор. Практична робота: «Перехід через вулицю». Екскурсія на зупинку тролейбуса. Ознайомлення з правилами орієнтування в незнайомому приміщенні. Екскурсія до найближчого парку. Оглядання, порівняння, співставлення дерев, кущів, трав (за допомогою залишкового зору, дотику, нюху тощо). Відвідування зоопарку. Прогулянка з батьками.</p>
7.	<p>Розвиток готовності збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір) до навчання просторового орієнтування.</p> <p>Розвиток готовності збережених аналізаторів до сприйняття ознак та властивостей оточуючого світу та орієнтування у ньому. Вміння застосовувати збережені аналізатори під час орієнтування. Розвиток слухового і нюхового, дотикового сприймання та залишкового зору. Розпізнавання вуличних шумів. Застосування нюху</p>	<p>Формування уявлень розрізнити на дотик (долонею, пальцями рук, підощвами ніг) деякі властивості оточуючих предметів; впізнавати і локалізувати голоси знайомих людей, впізнання деяких домашніх тварин і птахів за їх голосами; розпізнавати за запахом їжу, кабінет лікаря, їдальню. Формувати вміння впізнавати предмети знайомого простору з допомогою залишкового зору, вчити виділяти зорові ознаки предметів, що наповнюють знайомий простір (колір, форма, розмір), сприймати добре знайомі предмети в</p>	<p>Сортування фруктів, овочів за завданням учителя. Дидактична гра «Впізнай за смаком».</p> <p>Дидактичні ігри: «Що так пахне?», «Впізнай за формою», «Вибери з поданих фруктів кислі, солодкі». «Що це за предмет?», «Впізнай за запахом».</p> <p>Вгадай на дотик: дидактична гра «Що під ногами?».</p> <p>Ігри: «Знайди своє місце за столом», «Що у нас на сніданок?».</p> <p>Ігри: «Вгадай хто розмовляє?», «Який ти шум чуєш за вікном?».</p>

на вулиці.	контрастному кольоровому зображенні. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору. Розвиток пам'яті, уваги та уяви. Розвиток слухової, нюхової, дотикової чутливості.	
------------	--	--

На кінець навчального року учень:

- самостійно орієнтується в класі та приміщеннях загального користування, знає порядок розміщення усіх приміщень на поверсі;
- ознайомлений з правилами дорожнього руху, правилами поведінки в транспорті та на вулиці;
- вільно орієнтується в закритому просторі, оцінює різні розміри, співвідносячи їх з власними антропометричними даними;
- знає різні геометричні фігури і тіла, вміє їх трансформувати;
- має поняття про різні меблі та їх функціональне призначення;
- вільно і самостійно користується одягом і взуттям;
- ознайомлений з правилами дорожнього руху, правилами поведінки в транспорті та на вулиці;
- знає різні види транспорту та розпізнає їх на звук;
- вільно орієнтується на території школи;
- орієнтується в групі дітей під керівництвом педагога, керуючись правилами і нормами поведінки, з використанням усіх збережених органів чуття.

2-й клас

70 годин на рік (2 година на тиждень)

№ п/п	Зміст навчального матеріалу	Корекційно-розвиткова спрямованість	Вправи
1	2	3	4
1.	Розвиток дрібної моторики. Розвиток дрібної моторики пальців. Розвиток координації рук. Розвиток інструментального дотику.	Вдосконалення навичок дотикового обстеження предметів і малюнків. Усвідомлення відмінності між об'ємним предметом та його плоским зображенням. Конкретизація просторових уявлень. Розвиток швидкості і координації дій обох рук. Розвиток умінь і навичок інструментального дотику (розрізнення з використанням допоміжних інструментів: грифеля, дротини, голки, ложки, виделки). Зміцнення сили пальців і рук. Розвиток м'язової чутливості. Розвиток і закріплення сенсорних еталонів.	Вправи: складання гербарію з листя та гілок осіннього лісу; складання осіннього букета з листя дерев, квітів, трав; перебирання та сортування насіння, круп; складання колекції насіння, кісточок лісових та садових рослин. Дидактичні ігри: «У кожній гілочці – свої діточки», «У мене у садку достигли ...», «А у мене в городі вирости...». Дидактична гра «Чарівна торбинка». «Читання» випуклих та рельєфних малюнків. Конструювання предметів різної форми з різних деталей. Дидактична гра: «Впізнай за формою» (ложка чи виделка, голка чи дротик тощо).
2.	Розвиток загальної моторики. Формування правильної пози і жестів під час обстеження предметів та орієнтування. Розвиток уявлень вміння ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори.	Розвивати фізичні навички, сприяти укріпленню м'язового апарату дитини. Розвивати вміння ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори, вчити ходити парами, в колоні. Вчити тримати правильну поставу під час ходьби строем (парами, один за другим), під час самостійного	Розвивальні вправи уміння ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори, вчити ходити парами, в колоні, по одному, в кругу, в шеренгу. Гра «Знайди м'ячик і кинь мені». Під час цієї гри за допомогою правильної пози і

	Закріплення вміння бігати, ходити парами, в колоні, по одному, в колу, в шеренгу.	пересування вздовж постійного орієнтира (стіни, перил сходів). Формувати правильні жести, що вказують напрям. Розвиток дотикового сприймання. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору.	жестів дитині пропонується пройти прямо, повернутися, нагнутися, присісти, знайти м'ячик і кинути його вам. Гра «Вгору-вниз». В таку гру можна гратися як в школі, так і в приміщеннях де є сходи. За допомогою тростини спускатися і підніматися по сходах при цьому рахуючи сходинки, щоб було цікаво ними підніматися і спускатись (раз, два, три, чотири, п'ять тощо). Закріплення вправ на ознайомлення як правильно захвачувати і утримувати тростину, як нею користуватися; техніка безпеки під час користування нею.
3.	Розвиток уявлень про предмети та явища оточуючого простору. Розвиток умінь трансформації геометричних фігур і тіл. Удосконалення роботи з вимірювальними приладами, інструментами. Розвиток і застосування навичок вимірювання за допомогою антропометрії. Практичне застосування знань про геометричні фігури і тіла. Ознайомлення з моделями різних транспортних засобів.	Розширення уявлень про геометричні тіла і фігури та способи їх трансформації. Розвиток навичок креслення і вимірювання. Застосування набутих навичок вимірювання і оцінювання в повсякденній практиці з використанням антропометричних даних. Розширення уявлень про транспортні засоби та способи їх розпізнавання.	Вправи на: обстеження геометричних фігур та тіл (кубиків, пірамід, кілець, циліндрів, м'ячів, кругів, трикутників, прямокутників, квадратів тощо) за допомогою кисті рук (пальцевої, кистьової та долонний способи); обстеження предметів за сенсорними еталонами (колір, форма, розмір, величина, вага); групування предметів за певними ознаками; зіставлення предметів (за вагою, шириною, товщиною). Читання рельєфних малюнків та співвідношення їх із предметами, за допомогою дотику. Вправи: за допомогою фланелеграфа та грифеля накреслити круг, трикутник, прямокутник, квадрат. Гра: «Хто швидше розбере та складе пірамідку». Гра: «Кинь м'ячик у кільце». Вправи на вимірювання за допомогою антропометрії. За допомогою вчителя або дорослого діти вчать правильно проводити вимірювання довжини тіла, використовуючи ростомір та зважування за допомогою медичних ваг. За допомогою об'ємних іграшок ознайомитися з моделями різних транспортних засобів та пограти в гру «Що це – автобус чи машина, потяг чи літак? Яка саме машина: пожежна чи швидка допомога, міліцейська

			чи може кран, або просто легкова або вантажівка?».
4.	Орієнтування на власному тілі. Конкретизація ознайомлення з власним тілом. Голова та органи на ній, їх функції. Тулуб і його частини. Кінцівки та їх ділянки.	Розвиток просторових уявлень, конкретизація поняття дзеркальність. Розуміння значення органів голови і їх ролі в житті. Уточнення поняття «відносність». Конкретизація уявлень про функції та значення частин тіла.	Назви і покажи частини свого тіла і обличчя: «Де у тебе голова, де ноги, руки, груди, спина, ніс, очі, губи, вуха тощо». Розкажи які їх функції. Гра: «Частини тіла та їх роль у житті». Вчитель називає частину тіла, а учень повинен розказати яку роль в житті ця частина тіла виконує. Виконай вправи: «Де у тебе знаходиться живіт, а де спина? Спереду чи позаду?»; «Назви та покажи парні частини тіла та обличчя».
5.	Орієнтування в мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, на приладі для письма шрифтом Брайля). Правильна посадка і дотримання порядку на робочому місці. Орієнтування на робочому місці. Ознайомлення з інструментами і приладами для рельєфного малювання. Розвиток мови і пам'яті. Розвиток дотикового сприймання.	Розвиток дотикового сприймання. Розвиток просторових уявлень орієнтування на парті. Розміщення на ній навчального приладдя Орієнтування на брайлівській дошці у шестикрапці за допомогою грифеля. Формувати елементарні навички орієнтування за столом під час їжі та навчально-ігрової діяльності; на індивідуальному фланелеграфі, на приладі для рельєфно-крапкового письма шрифтом Брайля, на аркуші паперу, під час рельєфного малювання, в книжці під час розгляду ілюстрацій. Оволодіння практичними навичками для успішного письма на брайлівському приладі. Формувати просторові уявлення <i>зліва направо, зверху вниз</i> , використовувати в мікропросторі такі просторові поняття, як <i>верхній-нижній, лівий-правий кут, середина справа-зліва, середина вгорі-внизу</i> . Розвиток мови і пам'яті.	Правила поведінки за столом. Орієнтування на поверхні стола. Орієнтування на парті. Розміщення на ній навчального приладдя. Виконання вправ на брайлівській дошці у шестикрапці за допомогою грифеля. Вправи на орієнтування у книзі, тексті. Читання рельєфних малюнків та співвідношення їх із предметами, за допомогою дотику. Дидактична гра «Що намальовано?» Дидактична гра: «Зафарбовування малюнка за контуром». Вправи на орієнтування на брайлівському приладі за допомогою грифеля при письмі. Вправи: як правильно писати зліва-направо чи з праваналіво? Вгорі чи внизу тощо.
6.	Орієнтування в макропросторі (кімната, школа, клас, вулиця, транспорт). Розвиток умінь просторової орієнтації у приміщенні. Розміщення різних приміщень школи. Знайомство з макетом школи, поняття схеми. Оцінювання і характеристики руху. Орієнтація у шкільному дворі, на спортивному майданчику. Правила поведінки на вулиці і у дворі. Правила вуличного руху.	Розширення і конкретизація уявлень про внутрішню будову школи. Розвиток самостійності при орієнтації. Розуміння відмінності між макетом і схемою, об'ємним та плоским зображенням. Розвиток практичних навичок побудови і читання схем за особистими враженнями та усними інструкціями. Розрізнення за звуком динамічних характеристик об'єктів: напрямом, швидкістю руху тощо. Контроль за власним рухом відносно різних об'єктів. Розвиток м'язово-суглобної чутливості. Розширення і конкретизація просторових уявлень. Закріплення і практичне застосування уявлень	Орієнтація в школі, на шкільному майданчику, в класній кімнаті, спальні, їдальні. Вивчення школи та класної кімнати, опочивальні, місць загального користування. Закріплення вивчення маршруту: «школа – шкільний двір», «клас – їдальня», «клас – опочивальня», «клас – туалет». Самостійне, безпечне пересування, за цими маршрутами. Ознайомлення з правилами безпечного пересування в приміщенні та сходами. Дидактичні ігри: «Як знайти доріжку?», «Що зліва, що

		на схемах. Практичне застосування правил поведінки на вулиці. Розвиток уваги, уважності, розширення лексичного запасу. Розвиток полісенсорного сприймання оточення.	справа?», «Де ти знаходишся?» Правила поведінки у шкільному дворі, на спортивному майданчику. Правила поведінки на вулиці і у дворі. Правила вуличного руху, в транспорті. Правила й прийоми посадки в транспорт (прийоми захисту й обходу перешкод на вулиці). Дидактична гра «На вулиці міста». Практичне заняття «Поїздка в міському транспорті». Правила переходу вулиці. Світлофор. Практична робота: «Перехід через вулицю». Екскурсія на зупинку трамвая. Ознайомлення з правилами орієнтування в незнайомому приміщенні. Прогулянка з батьками.
7.	Розвиток готовності збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір) до навчання просторового орієнтування. Розвиток готовності збережених аналізаторів до сприйняття ознак та властивостей оточуючого світу та орієнтування у ньому. Вміння застосовувати збережені аналізатори під час орієнтування. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору. Розвиток пам'яті, уваги та уяви. Розвиток слухової, нюхової, дотикової чутливості. Розпізнавання вуличних шумів, звуків природи. Розпізнавання запахів. Застосування нюху на вулиці.	Формування уявлень розрізняти на дотик (долонею, пальцями рук, підшвами ніг) деякі властивості оточуючих предметів; впізнавати і локалізувати голоси знайомих людей, впізнання деяких домашніх тварин і птахів за їх голосами; розпізнавати за запахом їжу, кабінет лікаря, їдальню. Формувати вміння впізнавати предмети знайомого простору з допомогою залишкового зору, вчити виділяти зорові ознаки предметів, що наповнюють знайомий простір (колір, форма, розмір), сприймати добре знайомі предмети в контрастному кольоровому зображенні. Розвивати уміння розрізняти і співставляти поверхні матеріалів (різновиди тканин, дерево, скло). Вчити дотиково сприймати підшвами ніг асфальтованої і трав'яної доріжок. Знайомити з деякими рельєфними мітками на аркуші паперу (ялінка, кулька, будиночок, прапорець) і розпізнавати їх. Формувати вміння локалізувати нерухомі і рухомі джерела звука у вільному просторі, оцінювати віддаленість озвученого предмета (поняття <i>далеко-близько, ближче-далі</i>), впізнавати на слух деякі дії, які здійснює людина (відкривання дверей, удари в бубон та ін.). Вчити визначати за голосом емоційний стан близьких людей, впізнавати деякі звуки природи (шум вітру, дощу). Вчити визначати з допомогою	Виконайте завдання: за допомогою залишкового зору діти повинні викласти фігури за кольором та розміром по черзі в рядок так, щоб спочатку були лише трикутники зеленого кольору від більшого до меншого, за ним – прямокутники синього кольору від меншого до більшого, потім квадрати червоного кольору від більшого до меншого і круги жовтого кольору від меншого до більшого. Дидактична гра «Що під ногами?». Вправи на визначення матеріалу за якістю: гладенька, шорстка, м'яка, тверда. Вправи на визначення матеріалів за допомогою дотику пальців рук (різновиди тканин, дерево, скло). Сортування фруктів, овочів за завданням учителя. Дидактичні ігри: «Що так пахне?», «Впізнай за формою», «Вибери з поданих фруктів кислі, солодкі», «Впізнай за запахом». Ігри: «Знайди своє місце за столом», «Що у нас на сніданок?», «Впізнай за смаком». Гра «Розпізнавання голосів тварин та пташок». Прослухайте записи голосів тварин і пташок, впізнайте, які тварини і пташки прийшли до нас в гості. Назвіть їх. Ігри: «Вгадай хто розмовляє?».

		<p>нюху запахи, що зустрічаються в побуті (чаю, кави, хліба, парфумів, мила, зубної пасти та ін.).</p> <p>Розширювати коло предметів замкненого простору, що сприймаються зоровим шляхом. Формувати вміння виділяти зорові ознаки цих предметів, впізнавати їх в контурному і силуетному зображенні.</p> <p>Навчати оцінювати зоровим шляхом віддаленість предметів у замкненому просторі та їх зображень на малюнках (перекриття одного предмета іншим).</p>	<p>«Який ти шум чуєш за вікном? Дощ чи вітер?», «Що проїхало, автобус чи тролейбус?».</p> <p>Гра «Впізнати за запахом». Вчитель роздає дітям баночки з різними запахами (чаю, кави, хліба, парфумів, мила, зубної пасти та ін., що зустрічається в побуті), а діти повинні відгадати чим пахне.</p>
--	--	---	---

На кінець навчального року учень:

- самостійно орієнтується в школі, шкільному дворі, в класі та приміщеннях загального користування, знає порядок розміщення усіх приміщень на поверсі та у шкільному дворі;
- вільно орієнтується в закритому просторі, оцінює різні розміри, співвідносячи їх з власними антропометричними даними;
- знає різні геометричні фігури і тіла, вміє їх трансформувати;
- адресу школи, знає маршрут від дому до школи (словесно);
- вільно орієнтується на території школи;
- знає різні види транспорту та розпізнає їх на звук;
- орієнтується в групі під керівництвом педагога, керуючись правилами і нормами поведінки, з використанням усіх збережених органів чуття.
- дотримується правил культурної поведінки в місцях загального користування;

3-й клас

70 годин на рік (2 година на тиждень)

№ п/п	Зміст навчального матеріалу	Корекційно-розвиткова спрямованість	Вправи
1	2	3	4
1.	<p>Розвиток дрібної моторики.</p> <p>Розвиток дрібної моторики пальців.</p> <p>Розвиток дотикової чутливості.</p> <p>Розвиток м'язової чутливості.</p> <p>Розвиток координації рухів пальців і рук. Розвиток інструментального дотику.</p>	<p>Розвиток пам'яті. Розвиток моторних навичок, м'язової чутливості та координації рухів.</p> <p>Вдосконалення навичок дотикового обстеження предметів і малюнків. Усвідомлення відмінності між об'ємним предметом та його плоским зображенням. Конкретизація просторових уявлень. Розвиток швидкості і координації дій обох рук.</p> <p>Розвиток умінь і навичок інструментального дотику (розрізнення з використанням допоміжних інструментів: грифеля, дротини, голки, ложки, виделки). Зміцнення сили пальців і рук.</p> <p>Розвиток і закріплення сенсорних еталонів. Розвиток, конкретизація та застосування предметних уявлень в повсякденній навчальній та побутовій діяльності.</p>	<p>Вправи на виготовлення саморобок з лісових та садових рослин.</p> <p>«Читання» випуклих та рельєфних малюнків.</p> <p>Конструювання предметів різної форми з різних деталей.</p> <p>Дидактична гра: «Впізнай за формою» (ложка чи виделка, голка чи дротик тощо).</p> <p>Пограйте в гру «Що цим предметом роблять?»</p> <p>Наприклад: вчитель показує і називає голку, а учень повинен відповісти, що голкою шиють.</p>

2.	<p>Розвиток загальної моторики. Формування правильної пози і жестів під час обстеження предметів та орієнтування. Закріплення вміння бігати, ходити парами, в колоні, по одному, в кругу, в шеренгу. Формування вмінь орієнтуватися за допомогою тростини. Види тростин та їх ознаки. Способи користування тростиною. Застосування тростини в орієнтації у приміщенні школи. Розвиток дотикового сприймання. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору.</p>	<p>Розвивати фізичні навички, сприяти укріпленню м'язового апарату дитини. Розвивати уміння ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори, вчити ходити парами, в колоні. Вчити тримати правильну поставу під час ходьби строєм (парами, один за другим), під час самостійного пересування вздовж постійного орієнтира (стіни, перил сходів). Формувати правильні жести, що вказують напрям. Розвиток умінь користування тростиною. Розвиток і вдосконалення інструментального дотику. Розвиток уваги та уважності. Вдосконалення правил поведінки і способів безпечного самостійного пересування на полісенсорній основі. Розвиток дотикового сприймання. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору.</p>	<p>Розвивальні вправи уміння ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори, вчити ходити парами, в колоні, по одному, в кругу, в шеренгу. Гра «Візьми м'ячик і кинь». Під час цієї гри за допомогою правильної пози і жестів дитині пропонується пройти прямо, повернутися, нагнувшись, присісти, взяти м'ячик і кинути. Ігри з м'ячем: «Вдар правою ногою по м'ячу», «Візьми м'яч в ліву руку, а правою рукою вибий його», «Кинь м'яч позаду себе» тощо. Вправи на правильну поставу під час ходьби з тростиною. За допомогою тростини дитині пропонується пройти прямо від стіни до вікна і назад. Закріплення вправ за допомогою гри «Вгору-вниз». За допомогою тростини спускатися і підніматися по сходах при цьому рахуючи сходинки, щоб було цікаво ними підніматися і спускатись (раз, два, три, чотири, п'ять тощо). Техніка безпеки під час користування тростиною. Практичне заняття: «Орієнтування в школі та на шкільному майданчику з тростиною».</p>
3.	<p>Розвиток уявлень про предмети та явища оточуючого простору. Розвиток умінь трансформації геометричних фігур і тіл. Удосконалення роботи з вимірювальними приладами, інструментами. Розвиток і застосування навичок вимірювання за допомогою антропометрії. Практичне застосування знань про геометричні фігури і тіла. Ознайомлення з моделями різних транспортних засобів. Розширене ознайомлення з природою, природними явищами. Розвиток пам'яті, уваги, уяви.</p>	<p>Розширення уявлень про геометричні тіла і фігури та способи їх трансформації. Розвиток навичок креслення і вимірювання. Застосування набутих навичок вимірювання і оцінювання в повсякденній практиці з використанням антропометричних даних. Розширення уявлень про транспортні засоби та способи їх розпізнавання. Формувати уявлення про об'єкти, розташовані поряд зі школою: магазини, будинки, транспорт на вулицях. Ознайомити з тротуаром, проїзною частиною, перехрестям, світлофором. Розширити знання про природу, пори року, природні явища, доступні для сприймання сліпих дітей.</p>	<p>Закріплення вправ на обстеження геометричних фігур та тіл (кубиків, пірамід, кілець, циліндрів, м'ячів, кругів, трикутників, прямокутників, квадратів тощо) за допомогою кисті рук (пальцевий, кистьовий та долонний способи); обстеження предметів за сенсорними еталонами (колір, форма, розмір, величина, вага); групування предметів за певними ознаками; зіставлення предметів (за вагою, шириною, товщиною). Читання рельєфних малюнків та співвідношення їх із предметами, за допомогою дотику. Вправи: за допомогою фланелеграфа та грифеля накреслити круг, трикутник, прямокутник, квадрат. Гра з кубиками. По черзі спершу лівою рукою, потім правою</p>

			<p>рукою покласти кубик на куби. Гра: «Кинь м'ячик у кільце».</p> <p>Вправи на вимірювання за допомогою антропометрії. За допомогою вчителя або дорослого діти вчать правильно проводити вимірювання довжини тіла, використовуючи ростомір та зважування за допомогою медичних ваг.</p> <p>За допомогою макетів та об'ємних іграшок ознайомитися з моделями різних транспортних засобів та пограти в гру «Що це – автобус чи машина, потяг чи літак? Яка саме машина: пожежна чи швидка допомога, міліцейська чи може кран, або просто легкова або вантажівка?»</p> <p>Правила переходу вулиці. Практична робота: «Перехід через вулицю». Ознайомлення з тротуаром, проїзною частиною, перехрестям, світлофором.</p> <p>Практична робота: «Природа». Назвіть: які пори року ви знаєте? Які природні явища ви знаєте?</p>
4.	<p>Орієнтування на власному тілі. Володіння власним тілом. Конкретизація уявлень про власне тіло і тіло людини. Розвиток опорно-рухового апарату. Розвиток вестибулярного апарату.</p>	<p>Розвиток просторових уявлень, конкретизація поняття дзеркальність. Конкретизація і розширення уявлень про будову тіла. Зміцнення м'язів опорно-рухового апарату. Розвиток координації рухів. Розвиток відчуття мікропростору. Розвиток координації рухів та слуху. Вміння підтримувати рівновагу. Розвиток вестибулярного апарату. Конкретизація уявлень про функції та значення частин тіла.</p>	<p>Назви і покажи частини тіла і обличчя, спочатку на собі, а потім на однокласнику: «Де у тебе голова, де ноги, руки, груди, спина, ніс, очі, губи, вуха тощо, а потім де у твого однокласника». Розкажи які їх функції.</p> <p>Гра: «Частини тіла та їх роль у житті». Вчитель називає частину тіла, а учень повинен розказати яку роль в житті ця частина тіла виконує.</p> <p>Виконай вправи: «Де у тебе знаходиться живіт, а де спина? Спереду чи позаду?»; «Назви та покажи парні частини тіла та обличчя спочатку на собі, а потім на макеті ляльки».</p>
5.	<p>Орієнтування в мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, на приладі для письма шрифтом Брайля). Правильна посадка і дотримання порядку на робочому місці. Орієнтування на робочому місці. Вдосконалення і поглиблення роботи зі схемами. Застосування схем</p>	<p>Розвиток та узагальнення просторових уявлень та відношень. Розвиток умінь вбачати в абстрактних символах конкретні об'єкти реального світу. Вербалізація чуттєвого досвіду. Розвиток практичних умінь орієнтуватися при зміні точки відліку. Встановлення зв'язку між брайлівськими та пласкодруканими літерами.</p>	<p>Правила поведінки за столом. Орієнтування на поверхні стола. Орієнтування на парті. Розміщення на ній навчального приладдя.</p> <p>Практична робота: «Читання» випуклих та рельєфних малюнків, планів, схем. Застосування схем в практичній роботі з просторовою орієнтації. Виконання вправ на брайлівській дошці у</p>

	<p>в практичній роботі з просторової орієнтації. Ознайомлення з комп'ютером. Вивчення літер української плоскодрукованої абетки. Основні складові комп'ютера. Робота зі звуковими програмами. Розвиток мови і пам'яті. Розвиток дотикового сприймання.</p>	<p>Розвиток просторових уявлень та координації пальців. Розвиток абстрактного мислення. Розвиток пам'яті. Розвиток самостійності. Розвиток пізнавальних інтересів. Формувати поняття про ряди та стовпчики. Вчити словесно позначати просторові відношення предметів: <i>по діагоналі, позаду, збоку, за.</i></p>	<p>шестикрапці за допомогою грифеля. Вправи на орієнтування у книзі, тексті. Читання рельєфних малюнків та співвідношення їх із предметами, за допомогою дотику. Дидактична гра «Що намальовано?» Дидактична гра: «Зафарбовування малюнка за контуром». Практична робота: «Орієнтування на брайлівському приладі за допомогою грифеля при письмі». Вправи на ознайомлення з комп'ютером. Основні складові комп'ютера. Практична робота: «Вивчення літер української плоскодрукованої абетки». Робота зі звуковими програмами.</p>
<p>б.</p>	<p>Орієнтування в макропросторі (кімната, школа, клас, вулиця, транспорт). Розвиток умінь просторової орієнтації у приміщенні. Розміщення різних приміщень школи. Знайомство з макетом школи, поняття схеми. Оцінювання і характеристики руху. Орієнтація у шкільному дворі, на спортивному майданчику. Правила поведінки на вулиці і у дворі. Правила вуличного руху. Користування тростиною у відкритому просторі. Розвиток інструментального дотику та слуху. Користування тростиною на вулиці. Ознайомлення і практичне використання громадського транспорту.</p>	<p>Розширення і конкретизація уявлень про внутрішню будову школи. Розвиток самостійності при орієнтації. Розуміння відмінності між макетом і схемою, об'ємним та плоским зображенням. Розвиток практичних навичок побудови і читання схем за особистими враженнями та усними інструкціями. Розрізнення за звуком динамічних характеристик об'єктів: напрямом, швидкістю руху тощо. Контроль за власним рухом відносно різних об'єктів. Розвиток м'язово-суглобної чутливості. Розширення і конкретизація просторових уявлень. Закріплення і практичне застосування уявлень на схемах. Практичне застосування правил поведінки на вулиці. Розвиток уваги, уважності, розширення лексичного запасу. Розвиток полісенсорного сприймання оточення. Розвиток інструментального обстеження предметів довкілля. Розвиток уваги і уважності. Розширення уявлень про макропростір. Перенос набутих навичок орієнтування в нові умови. Розвиток самостійності. Поглиблення знань про правила дорожнього руху. Розвиток культури поведінки на вулиці та в громадських місцях.</p>	<p>Орієнтація в школі, у шкільному дворі, на спортивному майданчику, в класній кімнаті, спальні, їдальні. Вивчення школи та класної кімнати, опочивальні, місць загального користування. Практична робота: «Правила поведінки у шкільному дворі, на спортивному майданчику. Правила поведінки на вулиці і у дворі. Правила вуличного руху, в транспорті. Правила безпечного пересування в приміщенні та сходами». Дидактичні ігри: «Як знайти доріжку?», «Що зліва, що справа?», «Де ти знаходишся?» Практична робота: «Правила користування тростиною у відкритому просторі. Правила користування тростиною на вулиці». Практична робота: «Правила й прийоми посадки в транспорт (прийоми захисту й обходу перешкод на вулиці)». Дидактична гра «На вулиці міста». Практичне заняття: «Поїздка в міському транспорті». Правила переходу вулиці. Світлофор. Практична робота: «Перехід через вулицю». Екскурсія до метрополітену. Ознайомлення з правилами орієнтування в незнайомому приміщенні.</p>

7.	<p>Розвиток готовності збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір) до навчання просторового орієнтування.</p> <p>Розвиток готовності збережених аналізаторів до сприйняття ознак та властивостей оточуючого світу та орієнтування у ньому. Вміння застосовувати збережені аналізатори під час орієнтування. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору. Розвиток пам'яті, уваги та уяви. Розвиток слухової, нюхової, дотикової чутливості. Розпізнавання вуличних шумів, звуків природи. Розпізнавання запахів. Застосування нюху на вулиці.</p>	<p>Детально ознайомити дотиковим шляхом з різними позначеннями, мітками, способами зображення шляху. Навчати читати прості рельєфні малюнки, плани, схеми. Розвивати впізнавання і локалізацію звуків оточуючого простору (в школі, вдома), міських шумів: визначати за шумом автомашину, що наближається – вантажна чи легкова), повільно чи швидко рухається; типові звуки, що виникають під час наближення тролейбуса; визначати за звуком зупинки, відкриття і закриття дверей.</p> <p>Навчати визначати з допомогою нюху запахи, що зустрічаються в оточуючому просторі (бензину, фарби, скошеної трави, парфумів тощо).</p> <p>Навчати розрізняти за допомогою залишкового зору предмети довкілля, формувати способи сприймання простору за допомогою збережених аналізаторів, оцінювання віддаленості предметів в просторі та їх зображення на малюнках (вище-нижче, віддаленість).</p>	<p>Прогулянка з батьками.</p> <p>Вправи на ознайомлення дотиковим шляхом з різними позначеннями, мітками, способами зображення шляху. Практична робота: «Читання» випуклих та рельєфних малюнків, планів, схем. Екскурсії до парку, лісу. Гуляючи парком або лісом прислухайтесь уважно до звуків оточуючих вас і назвіть що це за звуки? Наприклад: почувши спів пташок, назвати що за пташка співає? Пограйте в гру «Який шум мене оточує?» Назвати декілька шумів, які оточують вас на вулиці. Практична робота: «Впізнавання міських шумів: назвіть за шумом автомашину, що наближається – вантажна чи легкова), повільно чи швидко рухається; типові звуки, що виникають під час наближення тролейбуса; назвіть за звуком зупинки, відкриття і закриття дверей».</p> <p>Практична робота: «З допомогою нюху назвіть які запахи ви зустріли в оточуючому просторі (бензину, фарби, запах скошеної трави, парфумів тощо)». Наприклад: якщо поруч пофарбований паркан, то який запах ви почували?</p> <p>Дидактичні ігри: «Що так пахне?», «Впізнай за формою», «Впізнай за запахом», «Впізнай за смаком», «Вгадай хто розмовляє?», «Який ти шум чуєш?», «Що проїхало, автобус чи тролейбус?».</p>
----	---	--	--

На кінець навчального року учень:

- знає основні елементи будови тіла і правильно ним користується;
- вміє підтримувати рівновагу;
- координує рухи відносно звукових джерел;
- має розвинену дотикову чутливість, координацію пальців і достатню силу пальців і рук;
- має розвинену пам'ять, розуміє усні пояснення вчителя;
- користується в практичній діяльності схемами та картами, вміє читати і складати схеми;
- розуміє та застосовує необхідну символіку;
- має уявлення про сторони світу та застосовує ці уявлення на практиці;
- розпізнає рельєфні літери української абетки;
- має уявлення про деякі елементи комп'ютера, його клавіатуру та роботу з ПК;
- вміє користуватися тростиною в закритих приміщеннях та на вулиці;
- може обстежувати предмети за допомогою інструментального дотику;
- використовує в орієнтації всі збережені органи чуття;
- дотримується правил безпеки при орієнтації в приміщенні та на вулиці.

4-й клас
70 годин на рік (2 година на тиждень)

№ п/п	Зміст навчального матеріалу	Корекційно-розвиткова спрямованість	Вправи
1	2	3	4
1.	Розвиток дрібної моторики. Розвиток дрібної моторики пальців обох рук. Розвиток дотикової чутливості пальців. Зміцнення сили пальців і рук. Розвиток м'язової чутливості. Розвиток координації рухів пальців і рук. Удосконалення навичок інструментального дотикового сприйняття за допомогою грифеля. Закріплення інструментального дотику.	Розвиток пам'яті. Зміцнення сили пальців і рук. Розвиток моторних навичок, м'язової чутливості та координації рухів. Розвиток умінь користуватися в учбовій діяльності набутиим чуттєвим досвідом. Розширення уявлень про об'ємні об'єкти та їх зображення на малюнках. Конкретизація просторових уявлень. Розвиток швидкості і координації дій обох рук. Розвиток самостійності і контролю при зміцненні м'язів пальців і рук. Розвиток і закріплення сенсорних еталонів. Розвиток, конкретизація та застосування предметних уявлень в повсякденній навчальній та побутовій діяльності. Обстеження предметів за допомогою кисті рук (пальцевий, кистьовий та долонний способи). Закріплення умінь і навичок інструментального дотику (розрізнення з використанням допоміжних інструментів: грифеля, дротини, голки, ложки, виделки).	Вправи на розвиток дрібної моторики та дотикової чутливості пальців обох рук. Вправи з паличками: виймання паличок із коробочки (по одній, дві, три, чотири і т.д.) почергово правою і лівою руками, перекладати палички із однієї коробки в іншу, складання із паличок по пам'яті геометричних фігур тощо. Практична робота: «Аплікаційне ліплення (заповнення рельєфного малюнка пластиліном): підбір деталей-заготовок з пластиліну для накладання їх на певні частини малюнка, розмазування пластиліну до контурів рельєфного малюнка (огірок, морква, ріпка, грибок, квітка, яблуко, груша тощо)». Практична робота: «Складання гербарію з природного матеріалу». «Виготовлення аплікацій з природного матеріалу». Вправи на удосконалення навичок інструментального дотикового сприйняття за допомогою грифеля. Практична робота: «Закріплення інструментального дотику».
2.	Розвиток загальної моторики. Формування правильної пози і жестів під час обстеження предметів та орієнтування. Закріплення вміння бігати, ходити. Закріплення вмінь орієнтуватися за допомогою тростини. Застосування тростини в орієнтації у приміщенні школи. Розвиток дотикового сприймання. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору.	Розвивати фізичні навички, сприяти укріпленню м'язового апарату дитини. Розвиток уваги та уважності. Вдосконалення правил поведінки і способів безпечного самостійного пересування на полісенсорній основі. Розвиток дотикового сприймання. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору. Формування правильної пози і жесту при обстеженні предметів. Закріпити навички легко і ритмічно ходити і бігати, зберігаючи правильну поставу, правильно виконувати всі вивчені види ходьби. Закріплювати вміння зберігати правильну позу при самостійній вільній ході в замкненому знайомому і	Вправи на закріплення розвивальних вправ: уміння ходити і бігати, узгоджуючи рухи рук і ніг, зберігати рівновагу на обмеженій площі опори, вчити ходити парами, в колоні, по одному, в круг, в шеренгу. Дидактичні ігри з м'ячом: «Кинь м'яч попереду себе», «Кинь м'яч в ліву сторону від себе», «Кинь м'яч в праву сторону від себе», «Кинь м'яч позаду себе», «Візьми м'яч в ліву руку, а правою рукою вибий його», «Знайди м'яч і вдар по ньому лівою ногою» тощо. Практична робота: «Закріплення вмінь орієнтуватися за допомогою

		<p>незнайомому просторі, на вулицях міста у супроводі дорослого. Закріпити прийоми ходьби з тростиною (маятниковий, діагональний, прийоми протяжки і ковзання), підніматися і спускатися з тростиною по сходах, користуватися тростиною в будинках і приміщеннях, в транспорті, виявляти перешкоди з допомогою тростини.</p>	<p>тростини». Вправи на застосування тростини в орієнтації у приміщенні школи. За допомогою тростини дитині пропонується пройти прямо від класу до їдальні і назад; від класу до спортзалу і назад тощо.</p> <p>Техніка безпеки під час користування тростиною. Практичне заняття: «Орієнтування в школі з тростиною».</p>
3.	<p>Розвиток уявлень про предмети та явища оточуючого простору.</p> <p>Формування стереотипу дій, які забезпечують пізнання під час обстеження об'єкта, всіх його частин та ознак.</p> <p>Обстеження предметів за сенсорними еталонами (колір, форма, розмір, величина, вага).</p> <p>Обстеження предметів на полісенсорній основі (смак, нюх).</p> <p>Удосконалення умінь трансформації геометричних фігур і тіл.</p> <p>Закріплення роботи з вимірювальними приладами, інструментами.</p> <p>Розширене ознайомлення з моделями різних транспортних засобів.</p> <p>Розширене ознайомлення з природою, природними явищами.</p> <p>Розвиток пам'яті, уваги, уяви. Формування уявлень про предмети особистої гігієни та вміння користуватися ними.</p>	<p>Розміщення предметів за всіма сенсорними еталонами.</p> <p>Порівняння предметів за суттєвими ознаками (дерева, кущі, трави).</p> <p>Систематизація предметів за місцем їх розташування, функціональним призначенням і тимчасовою ознакою.</p> <p>Співвіднесення натуральних об'єктів із зображеннями на малюнках.</p> <p>Оглядання зразків природних матеріалів та співвіднесення з виробами, виконаними із них.</p> <p>Використання знайомих предметів у нових ситуаціях, у нових умовах.</p> <p>Дзеркальне відображення предметів, порівняння з дійсністю.</p> <p>Групування предметів за певними ознаками. Зіставлення предметів (за вагою, шириною, товщиною).</p> <p>Визначення контурів зображених предметів на малюнку.</p> <p>Закріплення уявлень про геометричні тіла і фігури та способи їх трансформації.</p> <p>Удосконалення навичок креслення і вимірювання. Розширення уявлень про транспортні засоби та способи їх розпізнавання.</p> <p>Удосконалення уявлень про об'єкти, розташовані поряд зі школою: магазини, будинки, транспорт на вулицях. Розширене ознайомлення з тротуаром, проїзною частиною, перехрестям, світлофором.</p> <p>Розширити знання про природу, пори року, природні явища, доступні для сприймання сліпих дітей.</p> <p>Розвиток умінь здійснювати точні координовані рухи з предметами особистої гігієни.</p> <p>Формувати уявлення про деякі пам'ятні місця та пам'ятки архітектури рідного міста, навчати переносити в реальну дійсність</p>	<p>Практична робота: «Порівняння предметів за суттєвими ознаками (дерева, кущі, трави)».</p> <p>Практична робота: «Обстеження геометричних фігур та тіл (кубиків, пірамід, кілець, циліндрів, м'ячів, кругів, трикутників, прямокутників, квадратів тощо) за допомогою кисті рук (пальцевий, кистьовий та долонний способи); обстеження предметів за сенсорними еталонами (колір, форма, розмір, величина, вага); групування предметів за певними ознаками; зіставлення предметів (за вагою, шириною, товщиною)».</p> <p>Читання рельєфних малюнків та співвідношення їх із предметами, за допомогою дотику. Вправи: за допомогою фланелеграфа та грифеля накреслити круг, трикутник, прямокутник, квадрат.</p> <p>Гра з кубиками. По черзі спершу лівою рукою, потім правою рукою покласти кубик на кубик.</p> <p>Гра: «Кинь м'ячик у кільце».</p> <p>За допомогою макетів та об'ємних іграшок ознайомитися з моделями різних транспортних засобів та пограти в гру «Що це – автобус чи машина, потяг чи літак? Яка саме машина: пожежна чи швидка допомога, міліцейська чи може кран, або просто легкова або вантажівка?»</p> <p>Практична робота: «Природа». Назвіть: які пори року ви знаєте? Які природні явища ви знаєте?</p> <p>Практична робота: «Вимірювання розмірів, визначення кількості». Закріплення Вправ на</p>

		<p>уявлення про предмети, сформовані на основі використання моделей, макетів, рельєфних зображень, словесного опису.</p>	<p>вимірювання за допомогою антропометрії. За допомогою вчителя або дорослого діти вчаться правильно проводити вимірювання довжини тіла, використовуючи ростомір та зважування за допомогою медичних ваг.</p> <p>Вправи на зображення одного предмета різними способами (ліплення, малювання, аплікація, вирізання).</p> <p>Збирання природних матеріалів для виготовлення дрібних виробів (саморобок).</p> <p>Практична робота: «Моделювання на папері за допомогою природного та неприродного матеріалу».</p> <p>Практична робота: «Робота з природним та неприродним матеріалом». Складання композицій із квітів. Складання натюрморту. Виготовлення браслета і намиста із природного матеріалу (горобина, жолуді та ін.).</p> <p>Гра: «Пошук помічників природи у парку». Дидактична гра «Зоологічне лото».</p> <p>Практична робота: «Вправи з визначення предметів за їх смаковими якостями».</p> <p>Знайомство з брайлівським годинником. Вправи на визначення часу доби.</p> <p>Прийоми користування милом із щіткою для рук. Догляд за очима. Користування гребінцем у повсякденному житті.</p> <p>Вправи з орієнтування на знаходження предметів особистої гігієни.</p> <p>Практична робота: «Вдосконалення дій з предметами особистої гігієни на основі зорово-дотикової інформації».</p>
4.	<p>Орієнтування на власному тілі.</p> <p>Удосконалення навичок володіння власним тілом. Конкретизація уявлень про власне тіло і тіло людини. Розвиток опорно-рухового апарату. Розвиток вестибулярного апарату.</p>	<p>Розвиток просторових уявлень, конкретизація поняття дзеркальність. Конкретизація і розширення уявлень про будову тіла. Зміцнення м'язів опорно-рухового апарату. Розвиток координації рухів. Розвиток відчуття мікропростору. Розвиток координації рухів та слуху. Вміння підтримувати рівновагу. Розвиток вестибулярного апарату. Конкретизація уявлень про функції</p>	<p>Закріплення вправ про володіння власним тілом.</p> <p>Практична робота: «Уявлення про власне тіло і тіло людини».</p> <p>Практичне завдання: «Частини тіла та їх роль у житті».</p> <p>Виконання вправ: «Де у тебе знаходиться живіт, а де спина? Спереду чи позаду?»; «Де у тебе голова, де ноги, руки, груди, спина, ніс, очі, губи, вуха тощо, а потім покажи на макеті ляльки»; «Назви та</p>

		та значення частин тіла.	покажи парні частини тіла та обличчя спочатку на собі, а потім на макеті ляльки». Розкажи які їх функції.
5.	<p>Орієнтування в мікропросторі (за столом, на аркуші паперу, на приладі для письма шрифтом Брайля).</p> <p>Правильна посадка і дотримання порядку на робочому місці. Орієнтування на робочому місці, дошці, за столом, в книжці, зошиті, брайлівському приладі. Вдосконалення і поглиблення роботи зі схемами. Застосування схем в практичній роботі з просторової орієнтації. Ознайомлення з комп'ютером. Закріплення вивчених літер української плоскодрукованої абетки. Робота з комп'ютером. Закріплення основних складових комп'ютера. Робота зі звуковими програмами. Розвиток мови і пам'яті. Розвиток дотикового сприймання.</p>	<p>Навчати вільно та впевнено орієнтуватися на робочому місці, дошці, за столом, в книжці, зошиті, брайлівському приладі.</p> <p>Ознайомити з умовними позначками на рельєфних планах та вчити орієнтуватися в рельєфних планах і макетах замкненого і вільного простору.</p> <p>Навчати самостійно складати простий план замкненого і вільного простору за словесним описом.</p> <p>Розвиток самоконтролю. Розвиток координації роботи пальців.</p> <p>Розуміння і поглиблення причинно-наслідкових зв'язків.</p> <p>Розвиток уваги та пам'яті.</p> <p>Розвиток комунікативних можливостей. Розвиток пізнавальних можливостей та інтересів.</p> <p>Розширення просторових уявлень.</p> <p>Узагальнення просторових уявлень та відношень.</p> <p>Розвиток умінь вбачати в абстрактних символах конкретні об'єкти реального світу.</p> <p>Вербалізація чуттєвого досвіду.</p> <p>Закріплення практичних умінь орієнтуватися при зміні точки відліку.</p> <p>Встановлення зв'язку між брайлівськими та плоскодрукованими літерами.</p> <p>Розвиток абстрактного мислення.</p> <p>Розвиток пам'яті. Розвиток самостійності. Розвиток пізнавальних інтересів.</p>	<p>Правила поведінки за столом. Орієнтування на поверхні стола. Орієнтування на парті. Розміщення на ній навчального приладдя.</p> <p>Практична робота: «Читання» випуклих та рельєфних малюнків, планів, схем. Застосування схем в практичній роботі з просторової орієнтації. Виконання вправ на брайлівській дошці у шестикрапці за допомогою грифеля.</p> <p>Закріплення вправ на орієнтування у книзі, тексті. Читання рельєфних малюнків та співвідношення їх із предметами, за допомогою дотику. Дидактична гра «Що намальовано?» Дидактична гра: «Зафарбовування малюнка за контуром».</p> <p>Практична робота: «Орієнтування на брайлівському приладі за допомогою грифеля при письмі».</p> <p>Вправи на ознайомлення з комп'ютером. Практична робота: «Робота з комп'ютером». Закріплення основних складових комп'ютера. Практична робота: «Вивчення літер української плоскодрукованої абетки». Закріплення вивчених літер української плоскодрукованої абетки. Практична робота: «Поняття про ради та стовпчики». Закріплення поняття про ряди та стовпчики.</p> <p>Практична робота: «Встановлення зв'язку між брайлівськими та плоскодрукованими літерами». Робота зі звуковими програмами.</p>
6.	<p>Орієнтування в макропросторі (кімната, школа, клас, вулиця, транспорт).</p> <p>Розвиток умінь просторової орієнтації у приміщенні. Оцінювання і характеристики руху. Орієнтація у шкільному</p>	<p>Розширення і конкретизація уявлень про внутрішню будову школи. Розвиток самостійності при орієнтації. Розвиток і вдосконалення практичних навичок просторової орієнтації.</p> <p>Розвиток аналітико-синтетичних умінь та самоконтролю.</p> <p>Розвиток уяви, уваги, уважності,</p>	<p>Орієнтація в школі, у шкільному дворі, на спортивному майданчику, в класній кімнаті, спальні, їдальні. Закріплення вивчення школи та класної кімнати, опочивальні, місць загального користування. Практична робота: «Правила поведінки у</p>

	<p>дворі, на спортивному майданчику. Правила поведінки на вулиці і у дворі. Орієнтація за межами школи. Орієнтація на вулиці. Правила вуличного руху. Користування тростиною у відкритому просторі. Розвиток інструментального дотику та слуху. Користування тростиною на вулиці. Орієнтація у транспорті. Ознайомлення і практичне використання громадського транспорту. Орієнтація у закладах громадського призначення.</p>	<p>розширення лексичного запасу. Розвиток і використання набутих знань, умінь і навичок в нових умовах. Удосконалення техніки використання тростини при пересуванні на сходах, на ескалаторі. Поглиблення знань про правила дорожнього руху. Закріплення основних правил поведінки у громадському транспорті. Вироблення навичок переходу вулиці при наявності світлофору та без нього. Розрізнення за звуком динамічних характеристик об'єктів: напрямок, швидкість руху тощо. Контроль за власним рухом відносно різних об'єктів. Розвиток м'язово-суглобної чутливості. Правильна постава при самотійному пересуванні в замкненому незнайомому просторі, з використанням орієнтирів та збережених аналізаторів за характерними властивостями та ознаками предметів. Розвиток культури поведінки на вулиці та в громадських місцях. Розвиток і уявлення про види закладів громадського призначення. Розширення і конкретизація просторових уявлень. Розвиток полісенсорного сприймання оточення.</p>	<p>шкільному дворі, на спортивному майданчику. Правила поведінки на вулиці і у дворі. Правила вуличного руху, в транспорті. Правила безпечного пересування в приміщенні та сходами. Правила поведінки в громадських закладах». Дидактичні ігри: «Де ти знаходишся?», «Як пройти до громадського закладу?», «Як знайти доріжку?», «Що зліва, що справа?» тощо. Практична робота: «Правила користування тростиною у відкритому просторі. Правила користування тростиною на вулиці». Практична робота: «Правила й прийомі посадки в транспорт (прийоми захисту й обходу перешкод на вулиці)». Дидактична гра «На вулиці міста». Практичне заняття: «Поїздка в міському транспорті». Екскурсія на дитячу залізницю. Гра: «У поїзді». Правила переходу вулиці. Світлофор. Перехід вулиці, перехрестя (з озвученим та не озвученим сигналом) з дорослими. Практична робота: «Перехід через вулицю». Правила переходу вулиці на нерегульованому перехресті. Практична робота: «Культура поведінки під час ходьби вулицею». Екскурсії до магазину, до аптеки. Практична робота: «Вивчення схеми-маршруту до найближчих магазинів, супермаркетів». Практична робота: «Орієнтування у великих магазинах, супермаркетах, гіпермаркетах за допомогою збережених аналізаторів». Практична робота: «Прийомі пересування з тростиною на вулиці, в транспорті, в магазині». Екскурсії в кафе, до «Макдональдсу». Прогулянка до театру. Правила поведінки у театрі. Практична робота: «Культурна поведінка на вулиці та в</p>
--	---	--	--

			<p>громадських місцях».</p> <p>Ознайомлення з правилами орієнтування в незнайомому приміщенні.</p> <p>Практична робота: «Складання плану замкненого та вільного простору за словесним описом (їдальня, кафе)».</p> <p>Практична робота: Вивчення маршруту «Школа – аптека, школа – Макдональдс тощо».</p>
7.	<p>Розвиток готовності збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір) до навчання просторового орієнтування.</p> <p>Розвиток готовності збережених аналізаторів до сприйняття ознак та властивостей оточуючого світу та орієнтування у ньому. Вміння застосовувати збережені аналізатори під час орієнтування. Розвиток просторових уявлень. Розвиток залишкового зору. Розвиток пам'яті, уваги та уваги. Розвиток слухової, нюхової, дотикової чутливості. Розпізнавання вуличних шумів, звуків природи. Розпізнавання запахів. Застосування нюху на вулиці та в приміщенні. Розвиток температурних відчуттів при сприйнятті на дотик.</p>	<p>Навчати користуватися збереженими аналізаторами у просторовому орієнтуванні, використовувати характерні властивості і ознаки предметів (звуки, запахи, характер поверхні та ін.) як орієнтири.</p> <p>Детально ознайомити дотиковим шляхом з різними позначеннями, мітками, способами зображення шляху. Удосконалити навички читання простих рельєфних малюнків, планів, схем.</p> <p>Розвивати впізнавання і локалізацію звуків оточуючого простору (в школі, вдома), міських шумів; типові звуки, що виникають під час наближення транспорту; визначати за звуком зупинки, відкриття і закриття дверей.</p> <p>Навчати визначати з допомогою нюху запахи, що зустрічаються в оточуючому просторі.</p> <p>Удосконалити навички розрізняти з допомогою залишкового зору предмети довкілля, формувати способи сприймання простору за допомогою збережених аналізаторів, оцінювання віддаленості предметів в просторі та їх зображення на малюнках.</p> <p>Розвиток температурних відчуттів при сприйнятті на дотик.</p> <p>Упізнавання та локалізація в просторі звуків. Формування просторових понять (праворуч, ліворуч, позаду, попереду та ін.).</p>	<p>Закріплення розвивальних вправ дотиковим шляхом з різними позначеннями, мітками, способами зображення шляху.</p> <p>Практична робота: «Закріплення читання випуклих та рельєфних малюнків, планів, схем».</p> <p>Практична робота: «Які звуки створюють природні явища в оточуючому світі?»</p> <p>Практична робота: «Які звуки чи туш в повсякденному житті?»</p> <p>Вправи на закріплення розпізнавання звуків та шумів оточуючого простору. Наприклад: почувши спів пташок, назвати що за пташка співає? Пограйте в гру «Який шум мене оточує?» Назвати декілька шумів, які оточують вас на вулиці. Практична робота: «Закріплення впізнавання міських шумів: назвіть за шумом автомашину, що наближається – вантажна чи легкова), повільно чи швидко рухається; типові звуки, що виникають під час наближення тролейбуса; назвіть за звуком зупинки, відкриття і закриття дверей».</p> <p>Практична робота: «З допомогою нюху назвіть які запахи ви зустріли в оточуючому просторі (бензину, фарби, запах скошеної трави, парфумів тощо)». Наприклад: якщо поруч АЗС, то який запах ви відчули?</p> <p>Дидактичні ігри: «Що так пахне?», «Впізнай за формою», «Впізнай за запахом», «Впізнай за смаком», «Вгадай хто розмовляє?», «Який ти шум чуєш?», «Що проїхало, автобус чи тролейбус?».</p> <p>Практична робота: «Які ви предмети знаєте холодні на</p>

			дотик, а які теплі?» Наприклад: металева кулька холодна, а м'яка іграшка тепла тощо.
--	--	--	--

На кінець навчального року учень:

- знає основні елементи будови тіла і правильно ним користується;
- вміє підтримувати рівновагу;
- координує рухи відносно звукових джерел;
- має розвинену дотикову чутливість, координацію пальців і достатню силу пальців і рук;
- має розвинену пам'ять, розуміє усні пояснення вчителя;
- користується в практичній діяльності схемами та картами, вміє читати і складати схеми;
- розуміє та застосовує необхідну символіку;
- вміє користуватися учбовим і побутовим приладдям;
- має уявлення про сторони світу та застосовує ці уявлення на практиці;
- розпізнає рельєфні літери української абетки;
- має уявлення про деякі елементи комп'ютера, його клавіатуру та роботу з ПК;
- вміє користуватися тростиною в закритих приміщеннях та на вулиці;
- може обстежувати предмети за допомогою інструментального дотику;
- використовує в орієнтації всі збережені органи чуття;
- дотримується правил безпеки при орієнтації в приміщенні та на вулиці.
- орієнтується на вулицях поблизу школи;
- володіє культурою спілкування;
- вміє оцінювати дорожню ситуацію на основі даних від усіх збережених органів чуття та використання аналітико-синтетичної діяльності;
- вміє застосовувати набуті знання і навички у нових дорожніх ситуаціях.

Програму підготувала: **Кондратенко С.В.**, молодший науковий співробітник лабораторії тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.